



Universitatea
Ștefan cel Mare
Suceava

Facultatea de Litere și Științe ale Comunicării

**CENTRUL DE ÎNVĂȚĂMÎNT LA DISTANȚĂ ȘI FORMARE
CONTINUĂ**

**Program de studii: Limba și literatura română – O limbă și literatură
modernă (franceză/germană)**

Anul I, Sem. 2

Istoria limbii române

Lector univ. dr. Monica-Geanina COCA



Introducere

Cu mai bine de un veac în urmă, Ovid Densusianu atrăgea atenția, în prima operă dedicată studiului istoriei limbii române, asupra faptului că „dintre toate graiurile romanice, limba română are trecutul cel mai puțin cunoscut și cel mai puțin studiat”¹. În *Introducerea* sa, reputatul lingvist supunea analizei rezultatele, apreciate ca nemulțumitoare, la care au ajuns învățații care au fost preocupați până atunci de această direcție și amenda ideile preconcepute care au întârziat apariția unui studiu riguros asupra evoluției structurii limbii române. Analizând contribuția reprezentanților Școlii Ardelene, Densusianu observa că cercetările filologice întreprinse de aceștia erau centrate pe dovedirea caracterului latin al limbii române și pe descendența romană a poporului român, iar argumentele invocate de aceștia, deși nu corespundeau întotdeauna realității, au atras atenția străinătății.

Pornind de aceste observații, ne-am propus să descriem limba română, de la primul stadiu de evoluție, limba latină, până în faza preliterară, mai exact până în secolul al XV-lea, urmărind transformările petrecute la diferite niveluri ale limbii (fonetic, morfologic, sintactic, lexical).



Obiectivele cursului

Parcurea materialului de studiu urmărește:

- ✓ formarea unui limbaj de specialitate;
- ✓ însușirea unor noțiuni cu privire la principalele transformări petrecute în limba română, în diferite perioade de evoluție (epoca latină, româna comună, româna preliterară).
- ✓ însușirea unor noțiuni generale privind:
 - definirea corectă a perioadelor de evoluție a limbii române;
 - principalele fenomene fonetice care au condus la reorganizarea sistemului limbii în trecerea de la latină la română;
 - dialectele limbii române.

Competențe generale conferite de parcurea materialului de studiu

După parcurea acestui modul, studentul va fi capabil să:

- definească principalele perioade pe care le-a cunoscut limba română în evoluția sa;
- descrie principalele transformări lingvistice manifestate la nivel fonetic, morfologic și lexical în diferite stadii de evoluție a limbii române;

¹ *Istoria limbii române*, vol. I, *Originile*, ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck, Editura Științifică, București, 1961, p. 5.

- explice și să descrie cauzele care au condus la transformarea limbii latine populare în limbă română;
- explice și să interpreteze fenomenele fonetice care au intervenit în cadrul procesului de evoluție a limbii latine populare în limba română;

Teme de control



La finalul materialului de studiu veți găsi instrucțiunile de realizare ale celor 2 teme de control:

1. realizarea unui eseu argumentativ în care demonstreze caracterul latin al limbii române;
2. realizarea unui referat în care să prezinte particularitățile limbii dintr-o anumită perioadă (epoca latină, româna comună, româna preliterară).

Temele de control vor fi trimise prin email, pe platforma electronică sau prezentate în ziua programată pentru colocviu.



Evaluare

Nota finală se compune din:

1. nota obținută în urma evaluării finale la colocviul pregătit având ca bază materialul actual de studiu sau orice alte resurse bibliografice propuse la finalul manualului:

Pondere la nota finală – 50%

2. nota obținută pentru cele două teme de control:

Pondere la nota finală – 50%

Semnificația pictogramelor folosite în materialul de studiu

Introducere	Obiectivele UI definite prin competențe specifice	Durata medie de studiu individual
Conținutul UI	Definiții	Exemple

		
Test de autoevaluare	Miniglosar	Bibliografie
		
Să ne reamintim	Rezumat	Evaluare

Unitatea de învățare 1

LIMBA LATINĂ

Limba latină a cunoscut mai multe etape de evoluție: perioada arhaică (până în secolul al II-lea î. Hr.), preclasică (sec. II î. Hr. – prima jumătate a sec. I î. Hr.), clasică (a doua jumătate a sec. I î. Hr. și sec. I d. Hr.), postclasică (până în jurul anului 200), latina târzie (sec. III – sec. VII)². O analiză comparativă a celor două variante ale limbii latine a evidențiat faptul că, deși se vorbea pe un teritoriu foarte extins, din Dacia până în Iberia, aceasta avea un caracter relativ unitar.

Introducere

Definită genealogic, limba română „este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a Imperiului Roman, cuprinzând provinciile dunărene romanizate (Dacia, Pannonia de sud, Dardania, Moesia superioară și inferioară) din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii și pînă în zilele noastre” (Rosetti, ILR, I, 39).

Ideea latinității limbii române nu mai are astăzi opozanți, deoarece transpare atât la nivel fonetic, prin regularitatea modificărilor fonetice de la etimon la corespondentul său moștenit, cât și la nivel morfologic, prin continuarea unor structuri lexico-gramaticale, precum și la nivel lexical, prin structura fondului principal al vocabularului, productivitatea lexicală a unor etimoane moștenite. Mai mult decât atât, Cristian Moroianu a conchis că latinitatea limbii române, susținută „a rezistat și s-a întărit progresiv, devenind o matrice asimilatoare pentru influențele lingvistice exercitate pe calea contactului oral și popular cu vorbitorii neolatini”³.

Competențele unității de învățare

La finalul parcurgerii acestei unități de învățare, studentul va fi capabil să: cunoască variantele limbii latine, să prezinte câteva particularități ale acestei etape;

Durata de parcurgere a unității de învățare este de 2 ore.

Caracterul latin al limbii române



² Cf. Väänänen, *Introduzione al latino volgare*, Bologna, 1971, p. 11-13, apud Dimitrescu (coordonator), *Istoria limbii române*, p. 42.

³ *Latinitatea „ascunsă” a limbii române*, Editura Academiei Române, București, 2006, p. 5.

Primii care au studiat riguros originea latină a limbii române au fost învățații transilvăneni, la sfârșitul secolului al VIII-lea. Corifeii Școlii Ardelene, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior au realizat primele studii de istoria limbii române, care au atras atenția filologilor străini. Focalizate pe ideea latinității limbii române și pe descendența romană a poporului român, acestea aveau scopul de a-i combate pe adversarii românilor, care contestau caracterul latin al limbii române și susțineau că patria primitivă a românilor se află în nordul Dunării. Astfel se explică unele exagerări apărute în argumentația acestora, justificabile însă prin stadiul cercetării filologice din acel moment, lipsa de pregătire filologică a unora dintre susținători și nu în ultimul rând de importanța tezei de care o apărau. Ideile reprezentanților școlii latiniste au fost continuate și dezvoltate printre alții și de Timotei Cipariu. Studiind raporturile dintre română și latină și evitând exagerările formulate de antecesori, Cipariu este, în opinia lui Densusianu, „primul care a studiat limba română veche nu ca un simplu amator, ci cu competența filologului care înțelegerea valoarea unor astfel de studii [...]” și ultimul reprezentant al acelei pleiade de învățați transilvăneni care au pus bazele filologiei române⁴.



Variantele limbii latine

Limba latină a cunoscut mai multe etape de evoluție: perioada arhaică (până în secolul al II-lea î. Hr.), preclasică (sec. II î. Hr. – prima jumătate a sec. I î. Hr.), clasică (a doua jumătate a sec. I î. Hr. și sec. I d. Hr.), postclasică (până în jurul anului 200), latina târzie (sec. III – sec. VII)⁵. O analiză comparativă a celor două variante ale limbii latine a evidențiat faptul că, deși se vorbea pe un teritoriu foarte extins, din Dacia până în Iberia, aceasta avea un caracter relativ unitar.

Limba latină clasică

Latina clasică are la bază latină vorbită, dar se deosebește de aceasta prin caracterul său mai conservator. Ea a fost fixată în scris în secolul al II-lea î. Hr.

Cel mai important rol în însușirea limbii latine l-au avut școlile, care nu aveau numai misiunea de a propaga în rândul elevilor doar scrierile autorilor clasici, ci și de a corecta pronunțarea și construcțiile apreciate incorecte în raport cu norma literară. Preocupările pentru un învățământ de calitate nu au fost aceleași în toate regiunile romanizate: în Galia, Spania, Italia, unde acesta era bine organizat, latina literară a pătruns în mai multe straturi

⁴ Densusianu, *op. cit.*, p. 8-9.

⁵ Cf. Väänänen, *Introduzione al latino volgare*, Bologna, 1971, p. 11-13, apud Dimitrescu (coordonator), *op. cit.*, p. 42.

sociale. În schimb, în provinciile Europei orientale acesta nu era foarte apreciat, fapt dovedit de lipsa școlilor în țările balcanice. Absența școlilor din țările balcanice a condus la păstrarea, în latină de la baza limbii române a foarte puține elemente de latină literară. Pe de altă parte, Rosetti semnalează o serie de termeni pe care limba română i-a moștenit din latina populară, care nu s-au păstrat în celelalte limbi romnice, de exemplu: *ferice* (< lat. *felicem*), *plima* (< lat. *perambulare*), *putred* (< lat. *putridus*), *ager* (< lat. *agilis*), *oaie* (< lat. *ovem*), *soartă* (< lat. *excorta*) etc.⁶ sau care au alt înțeles față de cel din celelalte limbi romanice: lat. *barbatus* > rom. *bărbat*, cu semnificația de „persoană de sex masculin” și, în plus, de „om însurat, soț”, față de înțelesul original de „barbă” (cf. sp., pg. *barbado*, it. *barbato*, prov., cat. *barbat*).

Limba latină populară

Limba latină populară sau vulgară (lat. *vulgus* = „mulțime, gloată, popor”) a cunoscut mai multe etape de evoluție, iar compararea cele două variante ale limbii latine a evidențiat faptul că în epoca imperială nu existau diferențieri majore între acestea. Se vorbește chiar de o relativă unitate existentă între cele două variante, care s-ar justifica prin influența școlii și a literaturii⁷. Latina vulgară era deschisă inovațiilor și se caracteriza printr-o pronunțare mai puțin îngrijită, fraze simple, prin vocabular expresiv, prezența termenilor argotici.

Dintre izvoarele latinei populare, reținem:

a) *Gramaticile limbii latine clasice* ofereau o imagine a dinamicii pe care aceasta o cunoștea. Astfel, ele notau, pe lângă formele corecte și forme eronate în raport cu norma, numite „barbarisme”. Frecvent invocată este gramatica lui Probus, care cuprindea un apendice, numit *Apendix ad Probi Artem Minorem* (*Appendix Probi*). Autorul prezenta aici o listă de 227 de cuvinte, în uzul limbii latine din secolul al III-lea, dispuse pe două coloane astfel: în prima coloană erau notate formele corecte, iar în coloana alăturată, forma contestată: *coquens non cocens*, *vetulus non veclus*, *coqui non coci*, *calidus non caldus*, *exsequiae non exciae*, *auris non oricla*, *rivus non rius*, *socrus non socra*, *plebes non plebis*, *avus non aus* etc.

b) *operele scriitorilor* ofereau, prin gura personajelor, mostre de latină populară. Drept mărturie stă comedia lui Plaut, *Mostellaria*, datând din secolul al III-lea î. Hr., la Horațiu, la Cicero, în povestirea lui Petronius, *Satiricon*, din secolul I î. Hr., în care personajul principal, Trimalchion, explică, folosind forme populare, taina ghicitului folosită

⁶ Rosetti, *ILR*, p. 184-192.

⁷ Densusianu, *ILR*, p. 44.

de un grec. Frecvent, apar în operele autorilor, fenomene fonetice specifice limbii latine populare, de ex. dispariția lui *h*, *s* ori *m* (Vergiliu, *Eneida*).

b) *lucrări lexicografice*, precum *Glosele de la Reichenau*, care aveau scopul să explice formele din latina clasică ale unor cuvinte, prin oferirea unui corespondent din latina populară (din Galia): *rupem* = *petram*, *fagi* = *manducare*, *collirida* = *turta*, *femur* = *coxa*, *lamento* = *ploro*, *pueros* = *infantes*, *optimos* = *meliores*, *pulcra* = *bella* etc.

c) inscripțiile, datate și localizate, realizate de meșteri care nu cunoșteau foarte bine normele limbii latine clasice și care conțin numeroase particularități de limbă latină populară. Acestea au fost adunate în 16 volume numite *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL), tipărite la Berlin după 1862 de către Mommsen⁸;

d) *Corpus Glossariorum Latinorum* (CGL), în 7 volume, publicate după 1888 la Leipzig, ce cuprindeau numeroasele cuvinte prezente în latina populară, întrebuițate alături de corespondentele lor din latina literară;

e) tratatul de medicină veterinară *Mulomedicina Chironis* (sec. al IV-lea), tradus din limba greacă

f) toponimele din regiune, pe care le aflăm în scrieri ale învățaților timpului: Procopios, Strabon, Plinius, Ptolemeu, Iordanis, Constantin Porphyrogenetul etc

k) **Scrieri cu caracter religios:**

- Cele două traduceri ale *Bibliei*: *Vulgata* (traducere a Sf. Ieronim „ad usum vulgi”, din ebraică) și *Itala* (traducere din greacă), ambele din sec. al IV-lea.
- *Peregrinatio Etheriae ad loco sancta*, scrisă în Spania (sec. al IV-lea sau al VI-lea) reprezintă cea mai veche descriere a unei călătorii și prezintă pelerinajul Silviei, devenită, prin călugărire, Eteria, la locurile sfinte;
- *Epistola* lui Auxențiu din Durostor (sec. al IV-lea) sau *Scrisoarea* despre minunile Indiei, pe care Alexandru Macedoneanul o trimite lui Aristotel.



Test de autoevaluare

1. Descrieți pe scurt cele două variante ale limbii latine.
2. Precizați câteva izvoare ale latinei populare.
3. Menționați câțiva specialiști care s-au ocupat de problema latinității limbii române.

⁸ Pentru o analiză a inscripțiilor descoperite a se vedea H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960; I.I. Russu, *Inscripțiile Daciei romane*, București, 1975; Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din sec. IV-XIII descoperite în România*, București, 1976.

Unitatea de învățare 2

Româna comună. Sistemul fonetic



Competențele unității de învățare

La finalul parcurgerii acestei unități de învățare, studentul va fi capabil să: a) cunoască denumirile propuse pentru această perioadă; b) menționeze principalele transformări peregute în cadrul sistemului vocalic și consonantic;

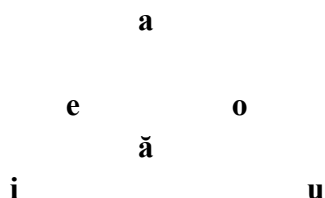


Durata de parcurgere a unității de învățare este de 2 ore.

Denumiri propuse pentru această perioadă: **româna comună** (I. Șiadbei, Al. Rosetti, Al. Graur, TILR), **româna primitivă** (A. Philippide, G. Ivănescu, S. Pușcariu: *le roumain primitif*), **româna comună primitivă** și **româna primitivă comună** (D. Macrea), **străromâna** (S. Pușcariu), **protoromâna**, **protoromanica**, **epoca veche** (I. Coteanu), **româna balcanică** (Al. Șişmarev), **romanica balcanică** (Ov. Densusianu și preluat de E. Vasiliu), **romanica dunăreană** (E. Petrovici), **traco-romanică** (I. Coteanu).

Sistemul fonetic:

Sistemul vocalic al românei comune are un fonem nou față de perioada anterioară:



Vocal *ă* s-a dezvoltat din:

- *a* neaccentuat final (*mensa* > *mesă* > *measă*, *casa* > *casă*) sau din interiorul cuvintelor (*capistrum* > *căpestru*);
- din rostirea lui *ă* urmat de *n* (*m* + consoană): *canem* > *căne*, *panem* > *păne*, *campum* > *cămpu*.

Vocala *a* de la inițiala câtorva cuvinte a dispărut: *animalia* > *nemal'ă*, apoi *nămaie*, *araneam* > **răniă*, apoi *răne*, de unde ar. *răne* și (*a*)*răne*, mr. *rănă*, dr. *râie*; etc.

Vocala *e* neaccentuat, în poziție inițială a devenit *a* când era urmat de *r*: *aeramen* > *erame* > *aramă*, *hericius* > **ericiu* > *ariciu*, apoi dr. *arici*, ar. *ariț* și *ariciu*, mr. *ariț*.

Vocalele medii *e* și *o* se pronunțau între închis și deschis, iar vocalele închise *i* și *u* se mențineau sau se închideau când erau urmate de vocale închise, dar urmate de *e* sau *ă* de deschideau, fapt care a dus la apariția diftongilor *ea* și *oa*.

Vocala *u*, în poziție finală avea trei tratamente: era vocalic după grup consonantic format din muta cum liquida sau fricativa cum liquida (*ambulo* > *ămblu*, ulterior dr. *îmblu* și *umblu*, ar. *imnu*, mr. *amnu*, ir. *omnu*; *inflo* > *influ*, mai apoi dr. *îmflu* și *umflu*, ar. *umflu*, mr. *amflu*, ir. *ămflu*); precedat de vocală *-u* a devenit semivocală, după dispariția hiatului prin sinereză (*habunt* > *au*, pronunțat întâi cu hiat, apoi cu diftong); după consoană sau alte grupuri de consoane *-u* era vocalic sau șoptit, nesilabic (^u), în acest din urmă caz având numai rolul de a marca rotunjirea consoanei precedente (*căntu* > *cănt* sau *cânt* prin faza *cănt^u*, caracterizată prin adăugarea unei aspirații rotunjite la articularea lui *t*).

O particularitate a acestei perioade este apariția **diftongilor**, în următoarele situații:

- diftongul *ea* a apărut și ca urmare a sinerezei hiatului *ea* (*meam* > *mea*, pronunțat în prima fază cu hiat, apoi cu diftong; *habeat* > *avea*, în prima fază cu hiat, apoi cu diftong);
- din înlăturarea hiatului rezultat din procesul aglutinării articolului enclitic (*frontem illa* > *frunte a* > *fruntea*), cu un comportament în pronunțare similar celui de mai înainte.
- diftongul *ie* din rezulta din evoluția spontană a lui *ę* (< *ě*): *fělem* > *fěle* > *fiere*, *fěrrum* > *fěru* > *fieru*, *pěllem* > *pěle* > *piele*, *děus* > *děu* > *dieu* > *dzeu*, *těxo* > *těsu* > *tiesu* > *țesu*, *sěssum* > *sěsu* > *siesu* > *șesu*.

Sistemul consonantic

Sistemul consonantic al românei comune este prezentat în tabelul care urmează.

Locul de articulare Modul de articulare	Bilabiale	Labiodentale	Dentale	Prepalatale	Palatale	Velare	Laringale	Locul de articulare Participarea coardelor vocale
Oclusive	m		<i>n</i> (forte) <i>n</i> (slab)		<i>ɲ</i>			Sonante
	b		d			g		Sonore
	p		t			c		Surde
Constrictive (fricative)			<i>l</i> (forte) <i>l</i> (slab) <i>r</i> (forte) <i>r</i> (slab)		<i>ʎ</i>			Sonante
		v	<i>z</i>	<i>j</i>				Sonore
		f	s	<i>ʃ</i>			<i>h</i>	Surde
Africate			<i>dz</i>	<i>ɟ</i>				Sonore
			<i>ʈ</i>	<i>ɕ</i>				Surde

Cea mai importantă modificare a sistemului o aduce formarea clasei consoanelor africcate; ca rezultat al acțiunii iotului asupra consoanelor precedente *c, g, t, d*, au apărut africcatele *ĉ, ĝ, ħ, dz*, după cum urmează:

- *ĉ* < *c* + *e* sau *i*: *cingo* > *inĉing*, *circus* > *cercu*, *urceolus* > *urĉoru*, ulterior *ulcior*;
- *ĉ* < *t* + *i* semivocalic + *o*: *petiolus* > *peĉoru*, ulterior *picior*;
- *ĝ* < *g* + *e* sau *i*: *gelum* > *ĝeru*, *digitus* > *deĝetu*, *fugire* > *fugĭre*;
- *ĝ* < *d* + *i* semivocalic + *o* sau *u*: *deorsum* > *ĝosu* > *jos*, *adiungere* > *aĝunĝere* > *ajungere*;
- *ħ* < *t* + *i* semivocalic, provenit din *t̄* sau *ĕ* accentuat: *texere* > *tiesere* > *ħesere*, *tenere* > *tiensere* > *ħinere*, *petire* > *peħire*;
- *ħ* < *t* sau *c* + *i* semivocalic + *a, e* sau *u*: *scortea* > **scortiă* > *scoarħă*, *matia* > *maħe*, *acia* > *aħă*, *brachiale* > *brăħară*; *brachium* > *braħu*, *socius* > *soħu*, *pretium* > *preħu*, *hospitium* > *ospăħu* și *uspeħu*;
- *dz* < *i* semivocalic provenit din *t̄* sau *ĕ* accentuat: *medium* > *miedzu*, ar. *ńedzu*, mr. *(m)ńeu*, ir. *mež*; *hordeum* > *ordzu*, apoi ar. *ordzu*, mr. *(u)orz*, dr. *orz*; *dico* > *dzicu*, de unde ulterior ar. *dzăc*, mr., ir., dr. *zic*;
- *dz* < *d* + *i* semivocalic + *a* sau *e*: *radia* > **radiă* > *radză*, formă păstrată în aromân, și *rază*;
- *ĝ* și *dz* provin și din *i* semivocalic inițial: urmat de *a*, acest *i* semivocalic devine *dz*: *iacere* > *dzăcere* (forma *dzaħiri* din aromân e mai târzie); urmat de *o* sau *u*, devine *ĝ*: *iudex* > *ĝude* > *jude*, *Iovis (dies)* > *ĝoi*, de unde ar. *ĝoi(a)*, mr., dr. *joi*; *iugum* > *ĝugu*, apoi ar. *ĝug*, mr., ir., dr. *jug*.

Alte transformări, puse pe seama contextului fonetic, se referă la următoarele grupuri consonantice:

- *ct* > *pt*: *octo* > *optu*, *lactem* > *lapte*, *noctem* > *noapte*, *fructus* > *fruptu* (*fruct* este neologism);
- *cs* > *ps*: *coxa* > *coapsă*, *frixit* > *fripse*, *infixit* > *infipse*, *fraxinus* > *frapsin*, devenit ulterior ar. *frapsin*, mr. *frasin*, ir. *frosir*, dr. *frasin*, cu var. *frapsine*, *frapsăn* în Banat..
- *gn* > *mn*: *signum* > *semnu*, *lignum* > *lemn*..
- *rv* > *rb*: *cervus* > *cerbu*, devenit ulterior ar. *ħerbu*, mr. *ħerb*, dr. *cerb*..
- *lv* > *lb*: *silvatus* > *selbaticu*, ulterior ar., dr. *sălbatic*; *pulverem* > *pulbere*.



Test de autoevaluare

1. Precizați câteva denumiri propuse de specialiști pentru perioada discutată.
2. Menționați câteva transformări petrecute în cadrul sistemului vocalic.
3. Descrieți, pe scurt, situația sistemului consonantic în epoca numită *română comună*.

Unitatea de învățare 3

Româna comună. Părțile de vorbire flexibile



Competențele unității de învățare

La finalul parcurgerii acestei unități de învățare, studentul va fi capabil să: a) prezinte evoluția categoriilor gramaticale specifice fiecărei părți de vorbire în această perioadă ; b) menționeze principalele transformări petrecute în cadrul sistemului morfologic și în cel lexical;



Durata de parcurgere a unității de învățare este de 2 ore.

Morfosintaxa

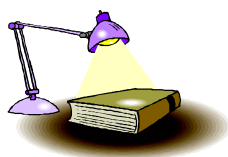
1. Substantivul

Declinările

Declinarea I cuprinde în primul rând substantivele feminine terminate în *-ă*, continuatoare ale celor în *-a* din latină, dar și substantive masculine cu aceeași terminație.

Declinarea a II-a cuprinde substantivele masculine și neutre terminate în *u* vocalic, *u* vocalic sau *u* șoptit (^u), care ulterior se va afoniza, substantive terminate în *-u* semivocalic.

Declinarea a III-a cuprinde substantive de toate genurile terminate în *-e* și numele primelor cinci zile ale săptămânii (*luni, marți, miercuri, joi, vineri*).



Categoriile gramaticale specifice substantivului

Numărul

Categoria gramaticală a numărului este marcată prin desinențe.

La masculin, desinența specifică pluralului este *i* (vocalic, semivocalic sau șoptit): *cuscrui, -i, bou, -i lupu, -i*.

La feminin, desinența *-e* se adaugă la singularele în *-ă*.

La neutru desinența specifică de plural este *-ură*, devenită ulterior *-ure* și apoi *-uri*. Altă desinență este *-e* ($< \breve{a} < a$), prezentă la substantive cu singularul în *-u* (*oase < oasă < ossa, meare < meară < mela*).

Cazul

Flexiunea cazuală se simplifică foarte mult; au rămas următoarele opozițiilor cazuale: la feminin singular între N – Ac – V / G – D și la masculin singular între N – Ac – G – D / V.

S-au impus ca forme de bază formele de nominativ sau de acuzativ. Uneori s-au păstrat atât forma de nominativ, cât și cea de acuzativ, cu același sens (*hospis > oaspe*,

hospitem > *oaspete*) sau cu sens diferit (*dolus* > *dor*, *dolorem* > *duroare*; în dialectul aromân: *oaspe* „prieten” și *oaspit* „oaspete”). La substantivele masculine și neutre opoziția cazuală s-a neutralizat nu numai pentru nominativ și acuzativ, ci la toate cazurile, acestea ajungând să aibă o singură formă cazuală la singular și o singură formă cazuală la plural. Substantivele feminine vor continua să păstreze la singular opoziția N–Ac–V / G–D atât în româna comună, iar flexiunea substantivelor masculine în româna comună se reduce la două forme, una de singular, alta de plural; acestora li se adaugă o a treia formă la substantivele care au vocativ.

2. Articolul

Se presupune că în româna comună articolul hotărât apărea atât proclitic, cât și enclitic, tinzând să se fixeze în poziția enclitică.

Formele de N–Ac singular ale articolului hotărât sunt în româna comună *-lu*, *-le*, *-a*. Varianta *-lu* este rezultatul evoluției fonetice normale a demonstrativului *illu* (< *ille*) în poziție atonă, cu afereza lui *i*–.

Forma feminină *-a* provine din evoluția lui *illa* în poziție atonă (după Graur și Rosetti), dar a fost explicată și dintr-un mai vechi **ea* (< *illa*).

La plural formele articolului din româna comună sînt *-li* (< *illi*), pentru masculin, formă păstrată în aromân și devenită *-i* în dacoromân, și *-le* (< *illae*) pentru feminin și neutru. Pentru G–D masculin și neutru singular, *-lui* este urmașul lui *illui*, care s-a impus în defavoarea formei *illuius*, de la genitiv.

Articolul nehotărât avea în româna comună formele *unu*, *ună* (< lat. *unus*, *una*, adjective). Formele de G–D, *unui*, *unei*, sînt modelate după relativul *lui* și după alte pronume: *lui*, *lei*, *căru*, *ălei*.

Articolul demonstrativ (adjectival) și articolul genitival (posesiv) sînt dezvoltări ulterioare românei comune.

3. Adjectivul

Adjectivele cu patru terminații se împart în două grupe:

- | | |
|------------------------------------|--|
| I. masc. <i>albu</i> – <i>albi</i> | II. a. masc. <i>greu</i> – <i>grei</i> |
| fem. <i>albă</i> – <i>albe</i> | fem. <i>greauă</i> – <i>greale</i> |
| | b. masc. <i>reu</i> – <i>rei</i> |
| | fem. <i>reauă</i> – <i>reale</i> |

Adjectivele cu trei terminații cuprinde adjective care la feminin nu marchează opoziția singular/plural.

Adjectivele cu două terminații continuă adjectivele care în latină aveau două terminații de singular.

În româna comună nu existau adjective cu o singură terminație.

Gradele de comparație se realizează analitic, modelele din româna comună fiind asemănătoare cu cele din româna actuală.

4. Numeralul

Numeralul cardinal a păstrat din latină termenii simpli, exceptându-l pe *centum*.

Unele probleme de evoluție fonetică pun numerele *unu, doi, trei, șase*.

Numeralul ordinal avea la începutul seriei (*ăntănu, (ă)ntăună* (< *antaneus, antanea*) și *primă* (< *prima*), iar la sfârșitul seriei construcția *cel din urmă*.

Dintre numerele ordinale latinești s-au păstrat și *tertius* din expresia *anno tertio*, devenită *anțărt* „acum doi ani”, precum și *quadagesima* „a patruzecă” > rom. *păresimi*, numele popular al postului Paștilor.

Româna comună avea și **numeral colectiv**, reprezentat de *amindoili*, rămas cu această formă în dialectul aromân și evoluat în dacoromân la *amîndoi*.

5. Pronumele

Pronumele personal avea în româna comună forme pentru toate cele trei persoane, la singular și la plural.

Pers. I sing. avea la nominativ *eu* și *io*, cu evoluție de la *eo* (< *ego*); pentru dativ – *mie* (analogic, după *ție*), în poziție accentuată, și *mi*, în poziție neaccentuată; pentru acuzativ – *mine* (< *me + ne*, cu deicticul *ne* analogic după *cine* (< *quis + ne*), sau sub influența substratului), forma accentuată care va evolua la dr., ar. *mine*, mr. *mini*, ir. *mire*, și *me*, forma neaccentuată care va evolua de la dr. *mă*, ar., ir. *me*, *mî*, mr. *mî*.

Pers. a II-a sing. avea la nominativ forma *tu*; pentru dativ – *ție*, forma accentuată (evoluat la dr. *ție*, *țea*, *țîia*; ar. *țîia*, ir. *ție*), și *ți*, forma neaccentuată, devenită apoi dr. *ți*, *țî*; ar. *țî*; mr. *ță*, *țu*; ir. *ți*; pentru acuzativ – *tene* (ca și la *mene*), în poziție accentuată, din care s-au format dr. *tine*, *tini*; ar. *tine*; mr. *tini*, ir. *tire*, și *te*, în poziție neaccentuată.

Pers. a III-a sing. marchează și genul. La masculin, nominativul are forma *elu*, bază pentru dr. (*i*)*el*; ar. *el*; mr. *iel*, *iăl*; ir. *ie*); G-D prezintă formele *lui* și *li* (< *illi* în poziție atonă), de la care s-au format dr. *i*, ar., ir. *lî*; la acuzativ – *elu*, ca la nominativ, și *lu*, formă atonă evoluată apoi la dr. (*i*)*l*, ar. *lu*, ir. *lo*.

Pers. I pl. avea la nominativ forma *noi* (< *nos*), cu *-i* analogic, semn al pluralului, după apocopa lui *s*; la dativ – *noauă* (< *nobis*), în poziție accentuată, și *nă* (< *nos*), în poziție atonă, cu evoluție ulterioară la dr. v. *nă* apoi *ni*, ar. *nă*, mr. *na*, ir. *ne*; la acuzativ – *noi*, după nominativ, în poziție accentuată, și *nă*, în poziție atonă, cu forme omonime pentru dativ, în toate dialectele.

Pers. a II-a pl. avea la nominativ forma *voi* (< *vos*), ca la *noi*; la dativ - *voauă* (< *vobīs*), forma accentuată, cf. dr.v., ar. *voauă*, și *vă* (< *vos*), forma atonă, ca la *nă*; la acuzativ - *voi*, forma accentuată, după nominativ, și *vă* (< *vos*), formă atonă, omonimă cu dativul.

Pers. a III-a pl. avea la masculin: nominativul - *elī* (< *illi*), evoluat ulterior la dr. (*i*)*ei*, ar., mr., ir. *el'*; G-D : *loru*, în poziție accentuată, și dativul aton *le*, evoluat ulterior la dr. *le* (*li*), ar. *le*, *lă*, ir. *l'i*, mr. *l'i*, *l'ă*; la acuzativ - *el'i*, după nominativ, pentru forma accentuată, devenită ulterior ar. *el'*, mr., ir. *iel'*, dr. (*i*)*ei*, și *l'i*, formă atonă, evoluată apoi la dr. (*i*)*i*, ar., ir. *l'i*, mr. *l'*. La feminin formele erau: nominativ - *eale*, evoluat la dr. (*i*)*ele*, ar. *eale*, mr. *iali*, ir. *iale*; G-D : *loru*, ca la masculin, și dativul aton *le*, cu evoluții ca la masculin; la acuzativ - *eale*, ca la nominativ, forma accentuată, și *le*, forma atonă, evoluată apoi la dr., ar., ir. *le*, mr. *li*.

6. Pronumele reflexiv

La dativ forma accentuată era *șie* (< *sibi*), evoluând ulterior la dr. *șie*, ir. *siie*, iar cea atonă - *și* (cf. dr. (*i*)*și*, ar. *și*, mr. *ș-*, ir. (*ă*)*s*), probabil după modelul pronumelui personal de la pers. I și a III-a, care se foloseau și ca reflexive. La acuzativ era forma accentuată *sine* (< *se* + *ne*, după modelul lui *mine*) (cf. dr., ar., *sine*, ir. *sire*) și forma atonă *se*, care a evoluat apoi la dr. *se*, ar., mr. *si*, ir. *s(e)*.

7. Pronumele posesiv

Pers. I sing. are la masculin formele *mieu*. Femininul are la singular forma *miea*, care a devenit ulterior dr. reg. *miea*, (*m*)*ha*, ar. *amea*, *ameauă*, *ameao*, și la plural *mieale*, care a evoluat apoi la dr. v. *meale*, ar. *ameale*, mr. *meali*, ir. *mēle*.

Pers. I pl. are la masculin singular forma *nostru* și la plural forma *noștri* (> dr., mr., *noștri*, ar. *anoștri*, ir. *nostri*, dr. reg. *noști*); pentru feminin formele sunt *noastră* (> dr., mr. *noastră*, ar. *anoastră*) și *noastre* (> dr. *noastre*, ar. *anoastre*, mr. *noastri*, ir. *nostre*).

Pers. a II-a sing. are la masculin formele *teu* pentru singular și *tei* pentru plural (cf. dr. *tăi*, ar. *atei*, *atăi*, mr. *tol'i*, ir. *tel'*). Femininul are pentru singular *ta* (> dr., mr. *ta*, ar. *ata*) și la plural *tale* (> dr. *tale*, ar. *atale*, *atali*, mr. *tali*, ir. *tele*), probabil o construcție analogică după pers. I. Formele pers. a II-a pl. erau asemănătoare cu cele de pers. I pl.: *voastră*, *voastre*.

Pers. a III-a avea forme omonime pentru singular și plural: la masculin singular era *seu* (< lat. pop. **seus* în loc de *suus*), ca și *teu*, iar la plural *sei*, forma analogică. La plural formele erau *sa*, *sale*, după modelul de la persoana a II-a.

8. Pronumele demonstrativ avea în româna comună două serii de forme, de apropiere și de depărtare, în mai multe variante.

Pronumele demonstrativ de apropiere avea forme simple pentru singular, N-Ac.: *estu* (< **istus* < *iste*) și *eastă* (< *ista*), forme păstrate de dr. *ăst*, *ist*, *astă*, cu G-D *estui*, *eastei*. La plural formele erau *ești* (> dr. *iști*, *ăști*) și *easte* (> dr. *este*, *iste*, *ăste*), cu G-D *estoru*, *ăstoru*, rezultat din evoluția normală a lat. *istorum*.

Pronumele demonstrativ de depărtare avea formele simple de singular *alu*, *a* și de plural *ali*, *ale*, cu G-D *alui*, *alei*, *aloru*, rezultate din evoluția lui **illu(m)* (< *ille*) sau *ad* + *illu(m)*, păstrate numai în dacoromân. Alături de acestea apar formele rezultate din compusele cu *ecce* (> *eccum*): *ecce* + *ille* > *eccu(m)* + *illu(s)* > *acelu* (> dr. *acel*, ar. *ațel*); pe același model: *acea* (> dr. *acea*, ar. *ațea*, mr. *țea*, ir. *țâ*), *aceli* (> dr. *acei*, ar. *ațel'*, mr. *țel'*, ir. *țel'*), *aceale* (> dr. *acele*, ar. *ațeale*, mr. *țeali*, ir. *țale*).

9. Pronume relative (interogative).

Formele acestei clase pronominale sînt:

cene (< *quis*, *quem* + *ne*, particulă interogativă de întărire folosită în latină), evoluat în dr. v. *cene*, apoi *cine*, ar. *ține*, ir. *tire*; forma de G-D *cui* (< *cui*) a evoluat în dr., ar., ir. *cui*;

ce (< *quis*, *quid* - poate și *quae* - , *quem*), se continuă în dr. *ce*, ar. *țe*, *ți*, ir. *țe*;

care (< *qualis*, poate și *quales*), se continuă în dr., ar. *care*, mr. *cari*, ir. *cârę*; formele de G-D, *cărui*, *cărei*, *căroru*, existau, probabil, în româna comună, ca formații analogice după urmașii lui *ille*, *iste*; tot analogice sînt și formațiile cu deicticul *-a*, de la care folosirea deicticului s-a extins și la *care*, formă asociată cu structurile articulate, de la care au generat apoi *carele* și *carii*, cu siguranță posterioare;

căntu (< *quantus*) are corespondentul feminin *căntă*, iar la plural *cănți*, *cănte*; ulterior evoluează la dr. *cît*, *cîtă*, *cîți*, *cîte*, mr. *cot*, ir. *căt*, cu dispariția lui *n* slab intervocalic, păstrat numai în ar. *cîntu*; aceste forme s-au păstrat în paralel cu ale nehotărîtului *atăntu* (< *tantum*), uneori în corelație.



Test de autoevaluare

1. Precizați principalele transformări pe care le-a suferit pronumele în această perioadă.
2. Care sunt formele articolului în perioada discutată?

Unitatea de învățare 4. Româna comună. Verbul. Părțile de vorbire neflexibile.



Competențele unității de învățare

La finalul parcurgerii acestei unități de învățare, studentul va fi capabil să: a) prezinte configurația lexicului în această perioadă; b) menționeze principalele influențe manifestate în cadrul sistemului lexical în această perioadă;



Durata de parcurgere a unității de învățare este de 2 ore.

Verbul

Modul

Indicativul prezent

Desinențele sînt diferite pentru fiecare din cele 6 persoane.

Pers. I are desinența *-u* (< *o*), cu varianta *u* semivocalic: *căntu*.

La pers. a II-a, desinența *-i* se generalizează pentru toate conjugările.

Pers. a III-a are desinența *-ă* pentru conj. I (*căntă*, *tal'ă*, devenit ulterior *taie* și *taie*) și desinența *-e* pentru celelalte conjugări.

La pers. a IV-a, desinența este *-mu* pentru toate conjugările.

La pers. a V-a, desinența *-ți* se generalizează: *lucrați*; *-i* este, probabil, analogic, după persoana a II-a.

Pers. a VI-a este omonimă cu pers. a III-a la conjugarea I, fie că sufixul e pozitiv (*lucrează*), fie că e negativ (*laudă*),

Imperfectul indicativului

Desinențele sînt aceleași pentru toate clasele de verbe.

Prezența desinenței *-m* la pers. I în toate dialectele limbii române probează că aceasta se impusese încă din româna comună, prin analogie cu pers. a IV-a; prin evoluție fonetică normală, consoanele finale dispăruseră, forma rezultată fiind sincretică pentru pers. I, a II-a, a III-a, a VI-a: *laudabam*, *laudabas*, *laudabat*, *laudabant* > *lăuda*. În unele documente de limbă română veche, pers. I apare totuși uneori fără *-m*, *lăuda*.

La pers. a II-a se generalizează desinența *-i* (prezentă în toate dialectele limbii române), creație analogică, marcă a pers. a II-a.

Pentru pers. a III-a, a IV-a, a V-a, desinențele $\emptyset$, *-mu*, *-ți*, sînt rezultatul firesc al evoluției fonetice: *laudabat* > *lăuda*, *laudabamus* > *lăudamu*, *laudabatis* > *lăudați*.

La pers. a VI-a, desinența normală ar fi fost $\emptyset$, cum încă se mai întâlnește în vorbirea neîngrijită (*ei avea*); *-u* s-a dezvoltat mai târziu (*aveau*), (vezi *Formarea limbii române*), numai în dialectul dacoromân și în meglenoromân.

Perfectul indicativului prezenta în româna comună două serii de forme: perfectul simplu, care continua perfectul latinesc și perfectul compus.

Perfectul slab se formează cu sufixele: *a*, pentru conj. I: *cantavi* > *căntai* (evoluția *á* > *ă* de la pers. a III-a, numai în dacoromân, aromân și meglenoromân, este posterioară românei comune și se explică prin nevoia de diferențiere față de imperfect); *u*, pentru conj. a II-a, generalizat (*habui* > *avui*, *implevi* > *împlui*, *vidi* > *vedzui*), și pentru conj. a III-a (*texui* > *țesui*), extins și la alte verbe (*feci* > *făcui*); *i*, pentru conj. a IV-a: *audivi* > *audzii*.

Perfectul compus se formează din participiul invariabil al verbului de conjugat însoțit de auxiliarul *habeo*.

Mai mult ca perfectul sintetic păstrează în româna comună formele mai mult ca perfectului de la conjunctivul latinesc, iar sufixul specific este *se* (< *sse*) posttonic în toate situațiile, adăugat sufixului de perfect.

Viitorul sintetic latinesc a fost înlocuit în latina târzie prin construcții perifrastice, dintre care în română s-a impus cea formată din *volo* (+ prepoziție) + infinitivul verbului de conjugat. În româna comună aceasta era, după toate probabilitățile, singura formă de viitor.

Viitorul anterior este o formație posterioară românei comune: dacoromânul și aromânul prezintă structuri diferite.

Conjunctivul are în româna comună forme numai pentru prezent. Marcă a conjunctivului începuse a se impune încă din româna comună *se* (< *sī*), conjuncție care pune în evidență specificul modului conjunctiv: apartenența la propozițiilor secundare: *căntă – se cante*, *veade – se veadă*, *mearge – se meargă*, *moare – se moară*.

Perfectul conjunctivului este o creație ulterioară românei comune.

Modul **condițional** avea o formă sintetică de condițional, rezultată din confundarea formelor de la perfectul conjunctivului cu cele de la viitorul anterior latinesc și stabilită pe baza comparării datelor oferite de dialectele aromân, istroromân și dacoromânul vechi.

Imperativul avea în româna comună, ca și în româna actuală, două forme: una afirmativă (hortativă) și alta negativă (prohibitivă), pentru pers. a II-a și a V-a. La pers. a II-a se continuă formele din latină, cu schimbările fonetice produse: conj. I: *canta* > *căntă*; conj. a II-a: *vide* > *veade*; conj. a III-a: *frange* > *frănge*; conj. a IV-a: *mori* > *mori* (desinențele sînt *-ă*, pentru conj. I, *-e*, pentru conj. a II-a și a III-a, și *-i*, pentru conj. a IV-a).

Infinitivul are în româna comună forme numai pentru prezent, continuând infinitivul prezent din latină. Flectivul cuprinde un sufix specific fiecărei conjugări (I, *-a: cântare*; II, *-ea: vedea*; III, *-e: meargere*; IV, *-i: murire*) și un sufix invariabil, valabil pentru toate conjugările, *-re*.

Gerunziul se simplifică și el, păstrând numai sufixul *-ându*, cu variantele *-endu*, *-indu*: conj. I, *cântându*; conj. a II-a, *vedendu*; conj. a III-a, *mergându*; conj. a IV-a, *murindu*. Verbele de conj. a II-a au trecut ulterior la varianta *-ându* (> *înd*), căci altfel nu s-ar explica asibilarea lui *d*, decât prin fazele *vedendo* > **vediendo* > **vedzendu* > **vădzându* > *văzînd*.

Participiul continuă participiul perfect pasiv din latină, ca și în celelalte limbi romanice. Este deci în legătură cu tema perfectului. Ca și la perfect, vom avea verbe cu perfect slab și verbe cu perfect tare.

Supinul latinesc nu s-a moștenit în limbile romanice.

Părțile de vorbire neflexibile

1. Adverbul

În româna comună au apărut astfel numeroase construcții adverbiale:

- cu **ad**: *ad + foras* > *afară* (ar. *afoară*); *ad + modo* > dr., ar. *amu*; *ad + prope* > dr., ar. *aproape*; *ad + post* > dr., ar. *apoi*; *ad + sic* > dr. *așa*, ar. *așé (ași)*; *ad + hac* > dr. v. *aua* „aici”, ar. *aodá, auá, aú, uá*, mr. *uá*; *ad + tuncce* (< *tunc + ecce*) > dr. *atunci*, ar. *atunțea*; *ad + vix* > dr. *abia*, ar. *ağa, aya*; *ad + de + verum* > dr. *adevăr*, ar. *de-a-veru* „adevărat”; *ad + hicce* (< *hic + ecce*) > dr. *aici*; *ad + similis* > dr. *asemenea*; *ad + tantum* > dr. *atît*; *ad + de + ante* > dr. (Oaș) *adinte*; *ad + horam* > dr. v. *aorea*;

- cu **ab**: *ab + ante* > *ainte*;

- cu **de**: *de + una + hora* > dr. *dinioară*, ar. *deaneavra* (construcția *de + in + illa + hora* a avut același rezultat);

- cu **in**: *in + ab + ante* > ar. *năinte*, dr. *înainte*; *in + ad + post* > ar. *năpoi, nîpoi*, dr. *înapoi*; *in + illac + intro* > ar. *nuntru, nantru*, dr. pop. *nuntru*, dr. *înăuntru*; *in + contra + ubi* > dr. *încotro*;

- cu **ecum**: *eccum + hic* > dr. *aci*, ar. *ația, ație*; *eccum + hicce* > dr. *aici*; *eccum + modo* > dr. *acum, acmu*; *eccum + tantum* > dr. *atît*.

Adverbe s-au format și din alte construcții: *ali + ubi + re* > *al'ure* (> dr. *aiurea*, ar. *al'urea*, mr. *l'urea*); *nec + ali + ubi + re* > *nică'l'ure* (> dr. *nicăieri*, ar., mr. *nică'l'urea*).

Gradele de comparație se formează ca la adjective.

2. Prepoziția

Româna comună avea douăsprezece prepoziții simple și treisprezece prepoziții compuse.

La prepozițiile simple înregistrăm:

a (< *ad*), indică locul și direcția concretă;

cătră (< *contra*) (dr. *către*, ar. *căt(r)ă*, *cît(r)î*, mr. *cătră*, ir. *cătra*), indică direcția concretă;

cu (< *cum*), indică asocierea;

de (< *de*), indică depărtarea;

fără (< adv. *faras*), opusă lui *cu*, neagă asocierea;

n (< *in*), indică interiorul unui spațiu continuu;

ntru (< *intro*), apropiat de *n*, indică pătrunderea într-un interior;

ntre (< *inter*), apropiat de *n*, indică interiorul unui spațiu continuu;

pre (< *per*), indică locul, suprafața; construirea acuzativului complement direct cu *pre* în dacoromân este ulterioară;

stră (< *extra*), indică trecerea dincolo de, peste;

supre (< *super*) (dr. *spre*, ar. mr. *spre*, *spră*, în *unsprezece*, *unsprădzați*, *unspreț*) avea în româna comună sensul „deasupra, superpoziție”, din numerele compuse;

subtu (< *subtus*), opusă lui *pre*, indică spațiul de sub obiect.

Prepozițiile compuse se pot grupa în funcție de formanți.

3. Conjuncția

Conjuncțiile coordonatoare simple erau puține în româna comună. A apărut și o nouă conjuncție, *și* (< adv. *sic*, care a ajuns să exprime adăugarea), prezentă în toate dialectele limbii române. Puține sunt și conjuncțiile subordonatoare.



Test de autoevaluare

1. Precizați câteva transformări petrecute în cadrul părților de vorbire neflexibile în această perioadă.
2. Care au fost cele mai proteice sufixe din limba slavă?
3. Descrieți, pe scurt, situația verbului în română comună.

Unitatea de învățare 5

ROMÂNĂ COMUNĂ. LEXICUL

SITUAȚIA DIALECTELOR LIMBII ROMÂNE DE LA ORIGINI PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XV-lea



Competențele unității de învățare

La finalul parcurgerii acestei unități de învățare, studentul va fi capabil să: a) prezinte configurația dialectelor limbii române; b) menționeze principalele modificări care au intervenit în cadrul celor patru dialecte ale limbii române;



Durata de parcurgere a unității de învățare este de 2 ore.

Lexicul

Cele mai importante influențe suferite de româna comună în această perioadă au fost următoarele:

Influență greacă, de unde am păstrat cuvintele:

amăgi (< lat. **admagire*, < v. gr. *μαγεῖα*) păstrează sensul original (comp. sard. *amajare* „vrăji”);

măcina (< lat. *machinari*, < v. gr. *μαχανή* „mașină”);

martur păstrează sensul original, al gr. *μαρτυρ*; în limbile occidentale s-a dezvoltat sensul pe care îl are și rom. *martir*;

Influența slavă a fost, incontestabil, cea mai puternică dintre toate influențele manifestate asupra limbii române până în secolele al XII-lea – al XIII-lea.

Dintre cuvintele împrumutate de română din vechea slavă, reținem:

- **agricultură**: *ogor* (față de *agru*, latinesc), *brazdă*, *plug* (față de *aratru*, latinesc), *coasă*, *cosor*, *greblă*, *rariță*, *teasc*, *poloboc*, *vadră*, *vrană*, *snop*, *stog*, *pleavă*, *ovăz*, *pajiște*, etc.;
- **pescuit**: *crap*, *clean*, *mreană*, *păstrăv*, *somn*, *știucă*, *icre* etc.;
- **comerț**: *precupeț*, *scump*, *tocmi* etc.;
- **organizare socială**: *obște*, *cneaz*, *slugă*, *slujbă*, *rînd* „rang”, *sfat* „adunare”, *sfetnic*, *norod*, *ceată*, *voinic* „oștean” etc.;
- **organizare militară, arme** etc.: *polc* (*pâlc*), *steag* etc.;
- **medicină populară**: *boală*, *ciumă*, *cobe*, *leac*, *vraci* etc.;
- **gospodărie**: *blid*, *jar*, *jărat*, *hrană* etc.;
- **grade de rudenie**: *babă*, *moșneag*, *nene*, *nevastă* etc.;

- **părți ale corpului:** *obraz, cosiță, gleznă* etc.;
- **particularități fizice și morale:** *slab, costeliv, mlădiu, nerod, pleșuv, prost, vesel* etc.;
- **natură:** *bură, lapovișă, văzduh, zori, zăduf, vișor* etc.;
- **entopici:** *deal, ponor, peșteră, prăpastie, izvor, ostrov, crîng, dumbravă, luncă* etc.;
- **animale și păsări sălbatice:** *cuc, gușter, jivină, lăstun, lebădă, păianjen*, etc.;
- **mitologie:** *moroi, paparudă, rusalcă, rusalii* (nume al sărbătorii, suprapus peste *rozalii*, latinesc) etc.;
- **viața religioasă** (termeni intrați, în general, prin intermediul bisericii, în parte după româna comună, în parte de origine greacă, intrați prin intermediul limbii slave): *rai, iad, căi, pocăi, duhovnic, arhanghel, arhimandrit, maslu, liturghie, chilie, psalt, psaltire, colivă, molitvă* <a>nafură, odăjdii, pomană etc.;

Dintre prefixele de origine slavă, reținem:

do-: *dociti, dogăta* (ultimele cu circulație regională, în Banat);

iz-, prezent mai ales în cuvinte împrumutate din slavă (*izgoni, isprăvi*); numai regional formează derivate de la bază latinească;

o- (cu varianta **ot-**), slab productiv, îndeosebi în derivate de la cuvinte de origine slavă: *ocârmui, orându*;

vo- (cu varianta **co-**), azi neproductiv: *pocăi, popri, ponosi, ponegri*;

pro-, cu valoare aspectuală, iterativă (*prociti, progrăi*), sau intensivă (*prosocoti, propurta*), este astăzi puțin productiv și numai regional;

pre-, intrat prin cuvinte de origine slavă ca *prigoni, pritoci*;

răz- (cu varianta **răs-**), foarte productiv în limba română veche, este azi prezent în numeroase derivate: *răzbuna, răzda, răscroi, răscumpăra, răstălmăci*;

tă-, puțin productiv în limba română veche, este astăzi neproductiv (*tămînji*).

Sufixe de origine slavă sînt mult mai numeroase decît prefixele. Printre cele mai productive se află:

-an, -ană, cu valoare augmentativă (*băietan, șoiman, codană*);

-eț formează nume de agent (*cântăreț, drumeț*) și diminutive (*brăuleț, podeț*);

-ean indică originea: *râmlean, țăran*;

-eală indică rezultatul unei acțiuni: *amețeală, greșeală*; are variantele **-ială** (*târguială, croială*) și **-ală** (*sfială*);

-că este un sufix moțional: *ruscă, puică, fiică*;

-iște indică locul unde se află (s-au aflat) anumite obiecte (*siliște, tîrgoviște, iniște*) sau unde se întâmplă ceva (*staniște*);

- iță** formează diminutive (*mlădiță, gropiță, fetiță*) și derivate moționale (*călugăriță, morăriță*);
- anie** (cu varianta **-enie**) formează nume legate de acțiuni (*grijanie, jelanie*);
- aci**, azi puțin productiv, s-a suprapus peste **-aci**, urmaș al lat. **-acem** (*fugacem > fugaci*): *cârpaci, cârmaci*;
- nic** formează adjective și substantive ce arată o calitate: *duhovnic, zăbavnic*;
- niță** indică prezența unui obiect: *clopotniță, varniță, zaharniță*.

Situația dialectelor

Cele patru grupuri principale care s-au desprins din trunchiul comun al strămoșilor românilor, dacoromânii, aromânii, meglenoromânii, istroromânii au pierdut legăturile dintre ele, punând bazele celor patru dialecte ale limbii române. Rezultatul acestei situații a fost evoluția divergentă a dialectelor limbii române, care a făcut ca astăzi fiecare dintre aceste idiomuri să prezinte particularități atât de numeroase și deosebiri atât de profunde față de celelalte, încât unii lingviști consideră că ramificațiile sud-dunărene ale limbii române au devenit limbi aparte, identități distincte față de limba română actuală².

Problema diferențierilor teritoriale din româna comună și a originii dialectelor române este abordată și de Ion Gheție, care conchide că *aromâna, meglenoromâna, istroromâna* și *dacoromâna*, cum le spune autorul, sunt dialecte ale limbii române, dar pentru etapa superioară românei comune, sau primitive, în denumirea autorului, demersul său are ca obiect numai dialectul dacoromân.

Evoluția dialectelor românești după perioada comună primitivă a fost diferită. Beneficiind de avantajul organizării în formațiuni statale proprii, dacoromânii și-au putut proteja idiomul, devenit, din secolul al XVI-lea limba oficială a bisericii ortodoxe din toate principatele românești, iar din secolul al XVII-lea și limba de cancelarie din Moldova și Valahia.

În lipsa unui suport ca cel prezentat mai sus, lucrările de istoria limbii române se limitează, după perioada românei comune, la evoluția dacoromânei, unul dintre dialectele limbii române, care începe să se confunde cu limba română însăși, căci limba română națională sau limba română literară s-au format exclusiv pe baza dialectului dacoromân. Evoluția limbii române, redusă la cea a dialectului dacoromân, începând cu secolul al XVI-lea, constituie obiectul de studiu al disciplinei numite *istoria limbii române literare*. Este un motiv serios care ne-a determinat să limităm investigațiile la secolul al XV-lea.

² A se vedea I. Coteanu, *Cum dispăre o limbă (istroromâna)*, București, Editura Științifică, 1957.

O problemă care merită atenție deosebită este cea a variantelor teritoriale ale dacoromânului. E dificil de probat dacă și în ce măsură configurația teritorială actuală era, fie și în stadiu incipient, cea actuală. Mai toți lingviștii sunt de acord că se disting două grupe de graiuri dacoromâne, una sudică, în care se cuprind graiurile de la sud de Carpați, din sud-estul Transilvaniei și, parțial, din sudul Moldovei, și una nordică, mult mai fărâmițată, cu aspect mozaicat, care cuprinde graiurile din Banat, Crișana, Maramureș, Moldova de nord și centrală. Diferențierile dintre cele două grupe, evidente pentru oricine, precum și faptul că fiecare grupă prezintă asemănări cu grupe de graiuri din sudul Dunării ar putea proba vechimea acestora.



Test de autoevaluare

1. Care sunt dialectele limbii române?
2. Ce înțelegeți prin termenul dacoromâna comună? Menționați câteva trăsături ale acestei perioade.

Unitatea de învățare 6

LIMBA ROMÂNĂ ÎN SECOLELE AL XIII-LEA ȘI AL XV-LEA. FONETICA. MORFOLOGIE



Competențele unității de învățare

La finalul parcurgerii acestei unități de învățare, studentul va fi capabil să: a) prezinte trăsăturile limbii române preliterate; b) menționeze principalele modificări care au intervenit în cadrul sistemului fonetic și lexical;



Durata de parcurgere a unității de învățare este de 2 ore.

Perioada dintre secolele al XII-lea – al XIII-lea și sfârșitul secolului al XV-lea, pe care am putea-o numi *româna prelitară*⁹ nu cunoaște transformări spectaculoase și nici foarte profunde. Această evoluție constă în sporirea permanentă a capacității ei de a răspunde nevoii de comunicare impuse de societate în condițiile în care limba română devenise acum și mijloc de vehiculare a culturii majore, scrise, după ce preluase această funcție de la limba slavonă.

Contextul istoric în care se va dezvolta limba română în această perioadă este unul marcat de tensiune, generată, în primul rând, de invazia tătarilor, în Țara Românească și Moldova, mai rar în Transilvania, și a turcilor, în sud, iar acest fapt a avut repercusiuni directe în dezvoltarea vieții economice și culturale.

Din punct de vedere administrativ, teritoriul românesc cunoaște în această perioadă noi forme de organizare: cnezate (în Țara Românească și Oltenia, conduse de Ioan, Farcaș, Litovoi și Seneslau) voievodate sau ducate (Glad – Banat, între Dunăre și Mureș, al lui Menumorut – între Tisa, Someș și Mureș și al lui Gelu – Podișul Transilvaniei) și țări.

Tot în această perioadă are loc întemeierea statelor feudale românești, Țara Românească și Moldova, sub conducerea lui Basarab I și a lui Bogdan I. Consecința directă a acestui fapt a fost, în opinia lui Ivănescu, „apariția unei aristocrații și a unui cler de limbă românească, iar acestea au avut urmări însemnate asupra limbii, însă nu chiar în acest moment al apariției ei, ci mult mai târziu” (ILR, 374).

În ceea ce privește limba, aceasta se dezvoltă „liber”, cum zice Ion Coteanu, și cunoaște modificări greu de explicat, din cauza numărului redus al documentelor scrise. Vorbind despre numărul redus al documentelor scrise, avem în vedere nu lipsa documentelor istorice, mai ales din secolul al XIII-lea, ci lipsa documentelor de limbă

⁹ G. Ivănescu, ILR, folosește numele *româna prelitară* pentru secolele al X-lea – al XIV-lea, iar pentru secolele al XIV-lea – al XVI-lea numele este *limba română veche*.

română. Există mărturii că încă din această perioadă s-ar fi scris și în limba română, după unii chiar cu litere latine, dar, din păcate, nici un document nu s-a păstrat până astăzi. Faptul că documentele oficiale se redactau în slavonă, în Valahia și Moldova, și latină, în Transilvania, dar și în celelalte două principate, uneori în maghiară, doar pentru Transilvania, îngreuiază sarcina celui preocupat de evoluția limbii române, prezentă în aceste documente doar sporadic, prin nume de locuri sau nume de persoane, intraductibile, ca și prin cuvinte comune cărora scribii, diecii, pisarii, cum erau numiți cei ce alcătuiau documentele scrise, nu le găseau corespondent în limba de redactare a textului. Caracterul eterogen al textelor, din punctul de vedere al conținutului, ca și repartitia neuniformă în timp și spațiu a acestor documente fac ca imaginea despre limba română a acestei perioade să fie nesigură. De aceea, Em. Vasiliu consideră că imaginea creată poate fi doar o „simplă ipoteză explicativă”, rezultată din studiul comparativ-istoric al faptelor atestate. Sistemele grafice în care erau redactate textele erau create pentru alte limbi, iar aplicarea lor la sistemul fonologic al limbii române lăsa mult loc aproximării. Dincolo de tradițiile comune, scrisul era supus și unor tradiții locale, care difereau destul de mult între Moldova, apropiată de tradiția est-slavă, și Muntenia, păstrătoare a tradiției medio-bulgare. Așa, de pildă, în Țara Românească *u* final nu este notat (*Albul, Săpatul Afumatul, Vladul*, ș.a.), fapt întâlnit și în Transilvania (*Buyul, Radul, Neutidul* „netedul”¹⁰), iar diftongul *oa* este notat prin *o*: *costa* („sub coastă”); (*del*) *Oncev* („dealul lui Oancea”).

Este meritul lui P.P. Panaitescu de a fi supus unei atente analize documentele românești scrise în limba slavonă, denumite documente slavo-române, ajungând la concluzia că „limba acestor hrisoave și cronici nu este chiar limba medio-bulgară în Țara Românească sau cea ruteană în Moldova, e adesea rezultatul unei contopiri: în Țara Românească influențe sârbești și bulgărești, în Moldova, rutene, polone și mediobulgare, și, în plus, în ambele Principate, influența limbii românești vorbite. Această limbă specială și această literatură merită să fie studiate pentru ele înseși”¹¹.

Cele mai importante documente slavo-române ale acestei perioade sunt următoarele¹²:

- a. inscripții: cea mai veche, din 943 (com. Mircea Vodă, jud. Constanța), apoi la Murfatlar (sfârșitul sec. al X-lea, începutul sec. al XI-lea);
- b. documente de cancelarie (din anul 1374 pentru Muntenia, 1388 pentru Moldova și 1462-1463 pentru Transilvania);
- c. scrieri istoriografice slavone referitoare la istoria românilor: *Cronica scurtă a Moldovei* (1352-1451), *Letopisețul de la Putna* (1359-1526);

¹⁰ Articularea numelor proprii provenite din apelative este normală în epocă. Lipsește *u* de după articol, folosit încă destulă vreme (a se vedea titlul nuvelei lui Costache Negruzzi *Alexandru Lăpușneanul*).

¹¹ P.P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, Editura Cartea Românească, 1928, apud G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, p. 44.

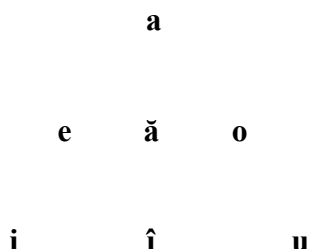
¹² A se vedea Maria Cvasnăi Cătănescu, *Limba română. Origini și dezvoltare. Studiu, antologie de texte românești vechi, explicații, glosar și bibliografie*, Editura Humanitas, București, 1996, p. 84.

d) scrieri religioase: *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița* (1407), *Pripealele* (tropare, cântări) lui Filotei Monahul.

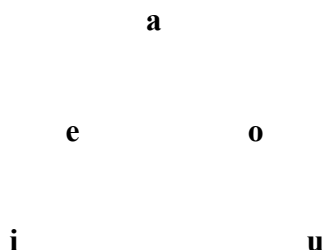
În privința documentelor latinești, sursa de proveniență a cuvintelor românești mai ales din Transilvania, unde latina era limba oficială și de cult, cele mai multe mostre de limbă sunt furnizate de scrierile cu caracter oficial (documente de cancelarie, diplomatice, bisericești). Începând din secolul al XIII-lea, limba latină va fi răspândită din Transilvania și în zonele extracarpătice prin coloniști sași și unguri, clerici catolici, apoi în documentele oficiale¹³.

FONETICA

Sistemul vocalic prezintă două variante, în raport de spațiul geografic. În graiurile de tip muntenesc, sistemul vocalic se îmbogățise, prin apariția vocalei *î* și avea următoarea configurație:



În graiurile de tip moldovenesc vocala *î* nu se fonologizase. Drept urmare, vom continua să înregistrăm în seria vocalelor centrale pe *ă*, cu pronunțare fără diferențiere între *ă* și *î*:



¹³ G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 59.

Chiar dacă, după unele opinii¹⁴, vocala *î* ar fi putut apărea cel mai devreme la începutul secolului al XVI-lea, în sensul că se fonologizase și îi corespundea o literă, putem accepta că în pronunțarea multora exista încă înainte cu un secol și, ca atare, ar fi putut fi și notat în scris. Am văzut mai sus (3.2.1.) că pronunțarea lui *ă* avea un timbru nediferențiat, între *ă* și *î*.

Faptul care a dus la apariția lui *î* a fost depalatalizarea consoanelor *ș*, *z*, astfel că vocalele *e*, *i* următoare se închideau, devenind *ă* și *î*. Fenomenul depalatalizării s-a produs mai târziu în graiurile moldovenești, ceea ce a făcut ca și *î* să apară mai târziu. Apariția lui *ă* nu era condiționată de această depalatalizare; apăruse mai înainte din *a* neaccentuat.

Mai importante sunt faptele de distribuție a vocalelor.

După I. Coteanu (SELR, 84), singurul fenomen fonetic care ar merita o atenție deosebită este pierderea calității silabice a lui *i* final precedat de consoane sau unele grupuri de consoane, „stabilirea diferenței dintre *i* șoptit de la pluralul substantivelor masculine, ca cel din: *pomi*, *robi*, *sfinți* și *i* plenison ca în *frații*, *moșii*, *nepoții*, *vădicii* etc.”. Acest fapt l-a condus la concluzia că până în secolul al XVI-lea, considerat drept etalon pentru prima atestare a limbii române, s-ar fi scris românește.

Alte fenomene care privesc distribuția vocalelor.

a) Transformarea lui *e* inițial și postvocalic în *ie* (**elu* > *ielu*, lat. *sibilo* > **șieru* > *șuieru* etc.) este pusă de Al. Rosetti pe seama influenței slave (ILR, 1968, p. 302).

b) *e*, *o*, *a* sub accent + *n* sau + *m* + consoană se închid, evoluând la *i*, respectiv *u* sau *ă*, cu precizarea că, regional, s-a conservat: lat. *mente* > *minte*, *tempus* > *țimp*, *lingua* > **lembă* > *limbă*, *monte* > *munte*, *bonus* > *bun*, **pămentu*¹⁵ > *pămăntu* > *pământu*; *ventus* > *văntu* > *vântu*; *manus* > *mănu*, ulterior *mână*; *vena* > *vână* > *vână*. Aceste observații indică faptul că sistemul vocalic se îmbogățește în această perioadă cu un fonem nou, *î*, inexistent în etapa anterioară, româna comună.

c) *ă* accentuat, urmat de *r* sau *l* la sfârșitul silabei se închide, devenind *î*: **părghie* > *părghie* (cu un etimon posibil lat. *pergula*), **pălc* (< sl. *plŭkŭ*) > *pâlc*; regional, în graiurile muntene și ardelen, *ă* accentuat se transformă în *î* și în situația când este urmat de *s* la sfârșitul silabei: lat. *viscus* > *văsc* (în Moldova de sud) > *vâsc*.

d) *î* accentuat + *n* a devenit sporadic, *î* nazal: *nescio quatum* > *nescântu* > **neșcât* > *neșchit* „puțin”; *quantus* > *cântu* > *cât*; *ad tantum* > *atântu* > *atât*; *granum* > *grănu* > *grâu*; *frenum* > *frănu* > *frâu*.

¹⁴ Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, în SCL, 1964, fasc. 1 – 5.

¹⁵ Ar. *pimintu* probează că velarizarea lui *e* urmat de *n*, dacă în silaba următoare nu era timbru anterior, s-a produs mai târziu.

e) Regional, în Crișana, *c* a dispărut în cuvinte precum: *atât* (<*actât), *amú* (< *acmú* < *eccum modo*).

f) *-e* (*e* final) s-a diftongat la *-ie*, în aqmbele grupe de graiuri, dar mai ales în Moldova și Muntenia: *lat. funis* > **fune* > *funie*; *lat. area* > **are* > *arie*; *lat. pergula* > **părghe* > *pârghe* *rosea* > *roșă* > *roșe* > *roșie* ș.a.

g) *e* > *ă* și *ea* > *a* când în silaba următoare lipsește timbrul anterior: *melum* > *meru* > *măr*, *pilum* > *peru* > *păr*, *fetum* > *fât*, *Săcară* ; *feta* > *feată* > *fată*, *mensa* > *measă* > *masă*, *Măstachin* (în loc de *Măsteacăn*, la Suceava), *nevěsta* > **neveastă* > *nevasta*; în numeroase cazuri diftongul s-a păstrat, după labială (*clipeală*, *meargă*), dar nu numai: *ceapă*, *neagră*, *treabă*. În Moldova se înregistrează și evoluția *ea* > *e* (*Spăretul<ovo>*), în condițiile în care monoftongarea diftongului *ea* > *e*, când în silaba următoare exista timbru anterior, se produce din ce în ce mai des, revenindu-se la o situație anterioară (*legem* > *leage* > *lege*).

h) În unele graiuri, îndeosebi din aria nordică, *e* neaccentuat continuă tendința mai veche de a se închide la *i*: *Galbin*, *Jamiri* (în loc de *Gemini*) și *Jemirești povisti* (verb) (Moldova); *Ficior* (Transilvania), *Ficiur* (Maramureș).

i) *e* în silabă pro tonică începe să dispară, prin disimilare vocalică sau sincopă, în cuvinte ca *derege* > *drege*, *derept* (< *directus*) > *drept*, dar încă sunt atestate forme cu *e* păstrat, mai ales în aria nordică (*Direptolu*, în Moldova.).

j) Procesul de velarizare a lui *i* la *î* pare a se fi încheiat, totuși încă se înregistrează păstrarea lui *i* în *ripi* (Suceava).

k) Un caz particular este prezent în cuvântul *jumătate*, înregistrat cu oscilații de notare, cu *ă* sau cu *e*, fapt care ar ilustra o pronunțare concomitentă cu *e* (mai veche) și cu *ă*, ca efect al acțiunii oclusivei labiale precedente

m) *e* accentuat apare în unele toponime din Țara Românească nediftongat (*Snagv*), sau în variație liberă (*Tismena* și *Tismana*¹⁶).

Sistemul consonantic este foarte apropiat de cel actual, prin comparație cu care conține un fonem în plus, africata sonoră *dz*. În schimb,

¹⁶ Diftongarea *ě* > *ea* din cuvintele de origine slavă (*hrean* < *chrěnú*, *deal* < *děľú*, *nevastă* > *neveastă* < *nevěsta*) este pusă de Fl. Dimitrescu (ILR) pe seama influenței bulgare vechi.

Modul de articulare	Locul de articulare							Locul de articulare
	Bilabiale	Labiodentale	Dentale	Prepalatale	Palatale	Velare	Laringale	Participarea coardelor vocale
Oclusive	m		n					Sonante
	b		d		g	g		Sonore
	p		t		k	c		Surde
Constrictive (fricative)			l r					Sonante
		v	z	j				Sonore
		f	s	ș			h	Surde
Africate			dz	g				Sonore
			ț	â				Surde

raportat la sistemul consonantic al românei comune, se constată mai multe modificări cele mai importante fiind:

a. neutralizarea opoziției dintre *l* (forte) și *l* (slab), dintre *r* (forte) și *r* (slab), dintre *n* (forte) și *n* (slab), dintre *n* (palatalizat) și *n*, dintre *l* (palatalizat) și *l*, rămânând doar *n*, *r*, *l*;

b. Apariția palatalelor *g* și *k*.

n, provenit din *n* urmat de iot, s-a vocalizat, a evoluat la *i* (*cuneus* > *cunu* > *cui*, *vinea* > *vină* > *viie*); s-a păstrat doar în Banat.

n intervocalic era slab, ceea ce a favorizat, transformarea lui în *r*, prin faza *r* nazal, în Moldova, numai în cuvintele moștenite din latină: *Rumărula* („Rumânul”), *Jamiri* („geamăn”), *Jemereștii* („Gemenești”), *Jirapan* („jneapăn”), *Neburești* („Nebunești”), *Fântânele* („Fântânele”), cât și în Maramureș (numeroasele exemple cu *n* rotacizat în textele maramureșene din secolul al XVI-lea probează că fenomenul era larg răspândit de mai înainte (*lunră* și *lură*, *cinre* și *cire*, *vinre* și *vire* etc.). Apar în Moldova și înregistrări cu *n* păstrat, nerotacizat: *Fântânele*, *Jeminești*, *Rujină*, *Rujinenii*, *Galbenu*¹⁷. În Muntenia însă *n* intervocalic se păstrează: *Jenune*, *Lumineni*.

l, provenit din *l* urmat de iot, a dispărut în toate dialectele, vocalizându-se, ca și *n* (*leporem* > *lepure* > *iepure*, *filius* > *filu* > *fiu*). Aceeași evoluție a avut *l* în împrumuturile din limba slavă (*liubiti* > *iubi*)¹⁸, precum și în grupurile *cl* și *gl* din cuvintele moștenite din

¹⁷ În nordul Moldovei pronunțările cu *n* intervocalic rotacizat dăinuie până astăzi.

¹⁸ Notarea lui *l* în documente scrise din această perioadă, în cuvinte ca *liubovnic*, este explicată de Dens., *ILR*, Vasiliu, *Fonologia*, prin respectarea grafiei din textele slave.

latină (*auricula* > *ureaclă* > *ureche*, *ungula* > *unglă* > *unghie*), cu precizarea că în acest din urmă caz procesul pare a se fi încheiat în aria nordică mai târziu; unul dintre înaintașii lui Grigore Ureche se numea Oană Ureacle¹⁹, iar în Transilvania se înregistrează *Scley* („Șchei”) (< *Sclavus*) și *Ztrekle* („Strechea”). În schimb în Muntenia este înregistrat, pentru începutul secolului al XVI-lea numele *Kee* („cheie”).

Cea mai veche atestare cu *r* este înregistrată în nord (*râpi*, 1400), dar *r* și *r* își împart ariile teritoriale, fără a se delimita totdeauna. În Țara Românească apare de obicei *r* (*Râșorul*, *Strâmbați*), dar *r* nu este exclus (*Strimțul*), iar nordul preferă pe *r* (*Mohoriții*, *Strimturi*, *Urita*, *râpă*). În cuvinte împrumutate din slavă se conservă *ě* (*Izvoreni*, în Muntenia, *Jigăreni*, în Moldova).

Grafia cu chirilice provoacă nesiguranță în folosirea literelor *ѣ* și *з*, prima notând, de regulă, pe *dz*, cea de a doua pe *z*. Alături de *dz* din cuvinte aparținând fondului vechi, latinesc sau autohton, *Budzești Mândzul*, *Mindziula* („Mânzul”), *Ordzea*, toate din Moldova, apare, accidental, *Mânzați*, tot în Moldova. În Țara Românească se înregistrează constant *z*: *Buze*, *Mânzea*.

Tot în Moldova se înregistrează evoluția lui *ѣ* la *z* *Jurja*, *Jurca*, *Rujină*, *Rujinenii*, *Jurjești*, *Rujiră*. În aria sudică, *ѣ* urmat de *ó* sau de *ú* devine *j* (*joc*, *judeca*, *ajunge*), iar *dz* evoluează la *z* (*ziuă*, *rază* etc.).

Paralel cu palatalizarea lui *v* și *f* urmat de iot, foarte răspândit în sudul Dunării, are loc și transformarea lui *v* inițial, și nu numai, în *h*. Faptul că statutul lui *h* este incert, uneori rostindu-se, alteori nu, situație continuată până astăzi, la istroromâni nu se aude în poziție inițială, și că *v* îndeosebi inițial a devenit *h*, ar putea explica apocopa lui *v* din auxiliarul *voi*, *vei va*, chiar dacă *v* de aici nu a devenit niciunde *h*. Antroponimul *Cristea*, circulă astăzi și cu formele *Hristea* și *Ristea*.

Probabil până în această perioadă avuseseră loc și unele transformări în cuvintele provenite din slavă, prin apropiere de limba bulgară sau de sârbă, cum e cazul *tj*, *dj*, *kt'* din slava comună, evolute la *șt*, *jd*, ca în cuvintele *praștie* < sl. *prašta*, *peșteră* < *peštera*.

Palatalizarea dentalelor, fenomen început încă din latina populară, continuă și în această perioadă, probabil și datorită influenței slave, dar sigur în Transilvania și Maramureș, și sub influență maghiară²⁰.



Test de autoevaluare

1. Menționați câteva particularități ale sistemului fonetic din această perioadă.

¹⁹ Pentru aceeași perioadă sunt înregistrate la Suceava numele *Ureclă* și *Ureclăte*.

²⁰ Vezi *Enciclopedia limbii române* (coord. Marius Sala), Editura Univers Enciclopedic, București, 2001, p. 410-411.

2. Care au fost principalele transformări petrecute în cadrul sistemului consonantic?
3. Precizați care sunt cele mai importante documente slavo-române din această perioadă ?

Unitatea de învățare 7

LIMBA ROMÂNĂ ÎN SECOLELE AL XIII-LEA ȘI AL XV-LEA. MORFOSINTAXA ȘI LEXICUL



Competențele unității de învățare

La finalul parcurgerii acestei unități de învățare, studentul va fi capabil să: a) prezinte particularitățile perioadei descrise; b) menționeze principalele modificări care au intervenit în cadrul sistemului morfologic;



Durata de parcurgere a unității de învățare este de 2 ore.

Lipsa documentelor scrise și precaritatea informațiilor obținute din documentele latinești și slave nu permit formularea unor observații consistente pentru perioada la care facem referire. Ion Coteanu nota că, pentru secolul al XIII-lea au fost înregistrate doar cuvintele *baci*, *bun*, *mic*, *singur*, ca porecle, iar pentru secolul al XIV-lea se cunosc doar 12 cuvinte, ulterior acestei date numărul lor fiind în creștere.

Trebuie avute în vedere două aspecte deloc lipsit de importanță: pe de o parte, cuvintele sunt înregistrate în documente scrise în altă limbă, iar autorii textelor, care uneori nici nu cunoșteau bine limba română, au aplicat cuvintelor românești, în măsura posibilului, normele gramaticale ale limbii folosite²¹; pe de altă parte, modificările din morfosintaxă sunt condiționate și de schimbarea mentalității²², dar de cele mai multe ori schimbările din morfosintaxă sunt rezultatul schimbărilor din fonetică și al acumulărilor lexicale îndeosebi din împrumuturi, care nu totdeauna s-au adaptat normelor limbii române. Perioada de care ne ocupăm aici s-a caracterizat prin evoluții lente, din toate punctele de vedere, chiar dacă este perioada încheierii formațiunilor statale românești, fără convulsii, care să ducă la acumulări rapide, capabile să provoace salturi la nivelul limbii.

Relativă unitate a românilor, datorată condițiilor specifice care le-au ordonat viața, obligându-i la menținerea legăturilor între teritoriile și țările ocupate²³, a făcut ca la nivel lingvistic să nu apară disfuncționalități care să împiedice comunicarea între vorbitorii de teritoriile acela mai îndepărtate. Deosebirile teritoriale, mai ales între aria nordică și cea sudică, nu făceau comunicarea de neînțeles, ci doar o colorau. Granițele dintre cele trei state românești nu a devenit și granițe lingvistice.

²¹ Vezi mai sus înregistrarea numelui *Spăretul* <ovo>.

²² Schimbarea mentalității a dus la încadrarea cuvintelor pe genuri; clasificarea cu doi termeni, animat/inanimat a fost înlocuită cu alta, cu trei termeni, ce părea mai logică, masculin/ feminin (unde ar fi trebuit să fie numai animate)/ neutru (unde ar fi trebuit să fie numai inanimate, neutre din punctul de vedere al genului natural).

²³ Migrația românilor transilvăneni în Țara Românească și Moldova (versanții sudici și estici ai Carpaților sunt plini de localități cu populație transilvăneană), ca și procesul de transhumanță au avut un rol foarte important în păstrarea unității lingvistice a românilor.

Părțile de vorbire flexibile

Substantivul cunoștea o flexiune care nu era cu mult diferită de cea din secolul al XVI-lea, în sensul că substantivele feminine aveau pluralul în *-e* și în *-i*: *obede* (1496), *scule* (1491), *vedre* (1500), *Cășcioarele* (1469), *Cetățe* (1411), unele dintre ele având chiar alternanțe în radical.

Substantivele masculine aveau pluralul în *-i*: *boieri* (1431), *Corbi* (1456), *Pauri* (1467), *marturi* (1448), *moldoveni* (1431-1433), *Urși* (1477), *vameși* (1424), *nastari* „nasturi” (1481) ș.a. Substantive ca *cetate*, *carte*, *parte*, aveau pluralul fără alternanța *a ~ ă*: *cetați*, *carți*, *parți*, dar formele cu alternanță începuseră să se impună; Costăchescu înregistrează pentru anul 1411 *cetețelov*. Neutrele au pluralul în *-e* și *-ure*: *cornele* (1487), *vârtoape* (1493), *coșure* (1504), în Muntenia, iar în Moldova: *Mălure* (1448).

Pentru categoria cazului, reținem formarea genitiv-dativului, în Moldova, cu *-căi* (*Stoicăi*, *Marușkâi*) sau *-căei* (*Marincăei*), pentru substantivele termina în *-ca*, *-ii*, pentru substantivele terminate în *-ea* (*Jurjii*), *-îi*, pentru substantive terminate în *-a* (*Zlătăronâi*, *Marenî*, „Marenâi”), dar și *-ei* unde ne-am aștepta să fie *-ii* (*Cobăliei*, *Gradiștei*). Se anticipează situații caracteristice pentru secolul al XVI-lea. Probabil tot din această perioadă prepoziția *pre* începuse a se deosebi acuzativul de nominativ.

Flexiunea **adjectivului** nu prezintă deosebiri față de cea a substantivului. Sunt de menționat adjectivele invariabile *ferice*, *mare*, *tare*, *repede*, dintre care doar primul va rămâne invariabil după această perioadă. Cazuri interesante prezintă gradul comparativ de superioritate, care se formează după modelul românesc cu *mai* pentru adjective din limba slavă: *mai vâșe* „mai sus”, *mai lepșago roditelea* „părintele mai bun”.

Pronumele au puține atestări. Pentru pronumele personal, fără atestări, Ion Coteanu crede că nu apăruseră forme atone protezate cu *î*. După Ivănescu, în această perioadă ar fi apărut pronumele *de politețe*, fenomen pus pe seama trecerii românilor la o altă formă de organizare socială, feudalismul. Invocând fapte de limbă asemănătoare discutate de Al. Niculescu, Ivănescu conchide că acum ar fi apărut, pe lângă folosirea pronumele *tu*, și „o formulă de tipul *domnia-ta*, dar urmată nu de persoana a III-a a verbului, cum era firesc, ci de persoana a II-a a verbului, prin atracția pronumelui utilizat de obicei în asemenea împrejurări, *tu*.” (ILR, 410).

Tot în această perioadă, Ivănescu apreciază că ar fi circulat și forme ale pronumelui demonstrativ *hăst(a)*, *hăl* (a), *ahăst* (a), *ahăl* (a), fapt care poate fi explicat prin urmărirea migrațiilor spre nord ale românilor care nu mai cunoșteau laringala *h*, prezența acestei consoane fiind justificată ca o reacție la dispariția acestei consoane.

Articolul hotărât avea forme așteptate: pentru masculin forma *-lu*, și la plural *-l'i*, iar la feminin *-a*, respectiv *-le*. Pentru geniv-dativ se folosea *-lui* (pentru masculine), *-l'ei* (pentru feminine) și o posibilă formă *-lu*, pentru dativ (masculin), iar la plural *-loru*. Coteanu, SELR, admite existența unor forme proclitice: *lu*, *lui*, cu precizarea că *lu* era precedat frecvent de *a*, provenit din *ad*, prezent în forma *a lu*, cu reminescente în antroponimie până astăzi. Rosetti, ILR, IV, menționează câteva cazuri cu articol proclitic în Moldova: (*Săcătura*) *lui Bucur*), și în Țara Românească (*Ștefan a lu Has*, «David și Balin și Mateș» *a lui Coțani*).

Verbul ridică cele mai mari probleme, deoarece nu sunt atestate, pentru această perioadă, decât câteva forme, care funcționau ca porecle sau entopice: *cârpitu*, *clăditu*, *liubitu*, *uscatu*, *rasu*, *săpatu*, *speriatu*, *urātu*, *uscatu* șa. Ne aflăm, deci, încă pe domeniul reconstrucțiilor, realizate pe baza atestărilor din secolul al XVI-lea, raportate la formele considerate normale din punctul de vedere al evoluției. Atestarea unor forme în secolul al XVI-lea probează că acestea erau în uz, pentru că autorii textelor se supuneau tradițiilor scrierii, dar și tradițiilor limbajului oral.

Se presupune (vezi Ivănescu, ILR, 411 și urm.) că în această perioadă desinența *-m* de la pers. I a imperfectului s-a extins, prin analogie, la pers. I, unde desinența era $\emptyset$, după apocopa consoanelor finale din latina populară. Extinderea desinenței *-m*, de la pers. IV la pers. I nu surprinde, căci pers. IV este pluralul implicit al pers. I.

Tot în această perioadă desinența *ră* se extinde de la pers. VI, etimologică, la pers. IV și V, ca semn al pluralului, dar impunerea se va face într-un timp îndelungat; în secolul al VII-lea se vor înregistra numeroase exemple fără *ră*. În ***Psaltirea în versuri*** a mitropolitului Dosoftei, psalmul 136, citim: *La apa Vavilonului,/ Jelind de țara Domnului,/ Acoló șezum și plânsăm/ La voroavă ce ne strânsăm,/ Și cu inemă amară,/ Prin Sion și pentru țară,/ Aducându-ne aminte,/ Plângeam cu lacrimi herbinte.*

Conjunctivul pare a fi cunoscut unele inovații. Persoana a III-a singular și plural de la prezentului conjunctiv începe a fi înlocuită, dialectal, cum o probează și dialectele aromân și meglenoromân, cu forma corespunzătoare de la indicativul prezent. Formele de la pers. I și a II-a, indicativ prezentul ale verbului *a avea* încep a se extinde și la conjunctiv; *să aibu*, *să aibi* sunt înlocuite cu *să am*, *să ai*, păstrându-se doar formele specifice de la pers. a III-a, atât la afirmativ, cât și la negativ²⁶. În schimb, verbele *a da*, *a sta* dezvoltă la persoana a III-a a conjunctivului prezent *să deie*, *să steie*, în loc de *să de*, *să ste*, cum ar fi fost de așteptat, prin comparare cu *dă*, *stă*, de la indicativ prezent.

²⁶ Al. Odobescu fixează drept motto la capitolul al II-lea al nuvelei sale ***Mihnea Vodă cel Rău*** îndemnul *Să n-aibi milă*; Mihnea Vodă a domnit la începutul secolului al XI-lea.

Timpurile compuse se formau, cu ajutorul auxiliarului *a fi*, urmat de verbul de conjugat fie la participiu (*era mersu, au spusu, va fi spusu*), fie la gerunziu (*eram mergându, vor fi spunându*). La perfect, verbul *a fi* își schimba forma după persoană, confundându-se cu pasivul (*el să fie văzut*, pentru ceea ce ulterior va fi *el să fi văzut*). Doar condiționalul mai păstra forme ce aminteau de cele latinești: *să lăsare, să ascultare* încă în circulație corespund conjunctivului perfect latin. Exemplul *eram mergând*, de mai sus, încadrează printre timpurile compuse și imperfectul, pe care îl vom găsi cu această structură și la cronicarii moldoveni și munteni. Dar imperfectul avea și o altă structură, cu *a fi* la imperfect, urmat de conjunctivul prezent al verbului de conjugat, *eram să fiu*²⁷.

Continuă procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv prezent, situație este explicată de Ivănescu prin cauze interne, puse pe seama particularităților sistemului verbal românesc. Analizând opiniile lui Constantin Frâncu și ale Magdalenei Vulpe și ale Ion Diaconescu privitoare la această problemă, Ivănescu concluzionează că înlocuirea s-a petrecut „numai după ce *să* a devenit morfem al conjunctivului” (ILR; 417).

Părțile neflexibile

Adverbul *chiar* „*limpede, evident*” „*clar*” < lat. *clarus*, vor fi dezvoltat în această perioadă o semnificație nouă, iar acest fapt ar fi favorizat dialectal contopirea cu *de* și *dacă*, din care au rezultat: *chiar de, chiar dacă*.

Unele **conjuncții** și-au consolidat statutul, cum a cazul cu *după ce, până ce, îndată ce; cum* este înregistrat de Ivănescu cu sensurile: a) „pe când, în timp ce”; b) „îndată ce, imediat ce”; c) *ca* (cu sensul lui „când”); d) *dacă* (numai în dialectul meglenoromân și dacoromân); e) „deoarece, pentru că”. Se formează conjuncții noi din combinarea altor cuvinte: *deaci* (< *de* + *aici*), *însă* (< *însu*).

Prepoziția a suferit și ea modificări, cea mai cunoscută fiind prepoziția *pre* care a fost utilizată ca morfem de acuzativ al substantivului, în vederea delimitării acuzativului de nominativ.

Lipsa documentelor, sărăcia informațiilor fac să avem o imagine destul de vagă asupra modului în care a evoluat sintaxa. Afirmațiile privind folosirea unor prepoziții și a unor conjuncții privesc totuși realizarea raporturilor sintactice. Coteanu menționează situația prepoziției slave *po*, cu sensul prepoziției *pre* „cu sens local, dar discutabil ca acuzativ al obiectului direct al numelui de persoană” (SELR, 87). Faptul că unele particularități ale limbii române erau transpuse în textele scrise în slavă este probat și de exemplul *mai lepșago roditelea* „părintele mai bun”, citat la gradele de comparație.

²⁷ În Banat se dezvoltă o structură asemănătoare cu cea din aromân, *vream să fiu*.

Test de autoevaluare



1. Descrieți, pe scurt, particularitățile perioadei descrise mai sus.
2. Care au fost cele mai importante transformări petrecute în cadrul sistemului morfologic în această perioadă ?

Unitatea de învățare 7

LIMBA ROMÂNĂ ÎN SECOLELE AL XIII-LEA ȘI AL XV-LEA. LEXICUL



Competențele unității de învățare

La finalul parcurgerii acestei unități de învățare, studentul va fi capabil să: a) prezinte configurația lexicului în perioada descrisă; b) menționeze principalele modificări care au intervenit în cadrul sistemului lexical;



Durata de parcurgere a unității de învățare este de 2 ore.

Prima problemă care interesează din punctul de vedere al **lexicului** privește cuvintele păstrate și cuvintele dispărute din fondul latinesc și autohton. Nu toate cuvintele păstrate până în perioada de care ne ocupăm aici au ajuns până în zilele noastre: care cuvinte dispăruseră deja la acea dată? Ne lovim și de această dată de același impediment: lipsa de informații, datorată prea puținelor documente care ar putea oferi date despre limba română, dat fiind că, chiar puține fiind, erau scrise în latină și/ sau slavă, ambele scrieri lipsite de litere prin care să fie redată unele sunete specifice limbii române. Faptul pare a avea puțină importanță, dar este capital în stabilirea etimologiei unor cuvinte cu circulație redusă. Dicționarele Academiei consemnează și data primei atestări a cuvintelor, dar aceasta nu ne e de folos în cazul nostru, al dispariției unor cuvinte. Raportarea la stadiul actual al limbii române nu ne e totdeauna de folos. Unele cuvinte latinești vor fi continuat să fie întrebuințate multă vreme în română și, înainte de a fi dispărut, fiind înlocuite de altele, au avut circulație regională. Un caz familiar este al lui *ai* „usturoi” (< lat. *allium*), înlocuit, din cauza corpului fonetic redus doar la două sunete și a confuziei cu articolul genitival (în limba veche, și cu pluralul *ai* al substantivului *an*), de un derivat al verbului *a ustura*²⁸.

De mare ajutor ne pot fi numele proprii sau numele unor sărbători a căror etimologie este de recunoscut în nume comune păstrate sau nu. Se cunoaște că onomasticonul latin sau cel autohton au lăsat puține urme în limba română²⁹, dar nume ca *Jurj Jumătate*, *Duma Limbădulce*, *Limbădulcevici*, *Dulcevici*, *Dragomir Cașotă*, *Oana Roșca* etc., toate atestate pentru secolul al XV-lea³⁰, sunt mărturia existenței unor cuvinte ca *jumătate*, *limbă*, *dulce*, *caș*, *roș(i)u* în limba română înainte de această dată, chiar dacă nu a r fi avut nici o atestare.

²⁸ A se vedea și expresiile *brânză usturoaie*, *ciuperci usturoaie*, sau versurile populare *Să nu fie usturoaie,/ Ca gura de jînăroaie*.

²⁹ Vezi S. Pușcariu, *Limba română, I, Privire generală*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1940; Domnița Tomescu, *Numele de persoană la români. Perspectivă istorică*, Editura Univers enciclopedic, București, 2001.

³⁰ Aspazia și Cornel Reguș, *Nume de femei în vechi acte istorice (sec. XIV-XVI)*, Editura Mustang, București, 1999, p. 12 urm.

Neîndoielnic este că propovăduirea creștinismului la popoarele dunărene se va fi făcut prima dată în latină, ajutată, apoi, în sudul Dunării de limba greacă. Dar puține cuvinte latinești din domeniu ne-au rămas, chiar dacă, e adevărat, fundamentale: *biserică*, *credință*, *cruce*, *cuminecare*, *sărbătoare*, *Dumnezeu*, *Paști*, *Crăciun* etc. Au dispărut însă numeroase cuvinte, care au fost înlocuite cu altele, împrumutate se la slavi: oficierea slujbei religioase s-a făcut îndelungă vreme în limba slavă. A dispărut până și cuvântul *sanctus*, care ar fi trebuit să fie în română *sân* (*sânt*), înlocuit de *sfânt* (< sl. *sventŭ*)³¹. Dar *sân* nu a dispărut complet. S-a păstrat în numele popular al unor sărbători ca *Sănnicoară*³² (înlocuit de *Sfântul Nicolae*), *Sânketru*³³, *Sâmpetru* (refăcut ulterior *Sfântul Petru*), *Sânvăsâi* (înlocuit apoi de *Sfântul Vasile*), *Sânedru*, înlocuit de *Sâmedru*³⁴ și apoi de *Sfântul Dumitru* și *Sfântul Dimitrie*), sau *Sânziene*, iar în altele cu varianta *sânt*: *Sântămărie* (înlocuită de *Sfânta Maria*), *Sântândreiu*. Aceste nume de sărbători sunt mărturie că numele latinești *Nicolaus* (< grec. *Nikolaos*), *Petrus*, *Demetrius*, latinizare a grec. *Demetrios*, *Andreas*, *Basileus*, *Iohannes*, *Maria* s-au transmis prin numele sărbătorilor³⁵.

Când au fost abandonate alte nume de sfinți, în favoarea numelor slave? Numele *Sfântului* apostol *Pavel* va fi fost la început continuare a lat. *Paulus*. În biserica ortodoxă se va fi impus repede varianta slavă a numelui, preluată de la greci, în timp ce în cea catolică s-a păstrat numele latinesc. Lupta dintre catolicism și ortodoxie va fi ajutat în Transilvania la impunerea variantei slave printre români, dar întrebarea despre timpul cât se va fi păstrat varianta latinească rămâne.

Aspectul cel mai important de această dată este că se situează în același compartiment elementele moștenite din limba latină și cele autohtone. Și tot aici și-ar avea locul împrumuturile vechi germanice, avare etc., chiar unele slave vechi, care, cu siguranță, vor fi fost mai numeroase decât sunt astăzi.

³¹ În secolul al XIX-lea încă se folosea. Aron Pumnul explica deosebirea între scrierea *sant* și *sent*, pentru aceeași tranșă sonoră /sânt/ „sant e Domnul”, dar „eu sent” (*Neatîrnarea limbei romînescă în desvoltarea sa și în modul de a o scrie*, în Aron Pumnul. *Voci asupra vieții și însemnătății lui...*, Cernăuți, 1889, p. 200.

³² Este folosit și ca nume de localitate.

³³ Ziua de după *Sânketru* are, în sudul Moldovei, numele *Kêtrilisânketrili*, ce invocă superstiția căderii grindinei pentru nerespectarea unor datini.

³⁴ Bază pentru numele de familie *Medrea*.

³⁵ Vezi discuția, pe larg, la Simona Goicu, *Termeni creștini în onomastica românească*, Editura Amphora, Timișoara, 1999, p. 115 urm., cu explicații detaliate pentru ortografierea acestor nume în documentele latinești și slavone. Merită toată atenția observația lui Christian Ionescu privind lipsa numelor populare din documentele slavo-române: „Scrise în limba slavonă, de buni cunoscători ai acestor limbi, primele noastre acte nu puteau să includă o formă *Îndrea* din cel puțin două motive: numele personale românești erau redactate în forma bisericească oficială, adică cea slavonă, iar pe de altă parte, numele oamenilor din păturile de jos ale poporului apar ceva mai târziu în documente” (*Mică enciclopedie onomastică*, Editura Enciclopedică Română, București, 1975, p. 39).

Cea mai importantă influență asupra limbii române din această perioadă au avut-o limba slavonă, unele limbi slave, ca și maghiara, germana, ucraineana, turca și, într-o mai mică măsură, latina.

Analiza documentelor slavone din Țara Românească (1374-1500), făcută de de către Lucia Djamo-Diaconiță³⁶, a evidențiat faptul că au existat mai multe straturi lexicale: cuvinte din fondul slav comun, în formă mediobulgară, apropiate de cele din slava veche (bulgara veche); cuvinte sârbocroate ; cuvinte de origine maghiară, inclusiv cele germane intrate prin filieră maghiară; cuvinte de origine neogreacă; cuvinte de origine turcească; cuvinte de origine italiană (sau mediolatină); termeni specifici slavonei românești; cuvinte create de români. Pentru Moldova, documentele slavone conțin cuvinte din următoarele categorii: din fondul slav comun, în formă mediobulgară, din slava răsăriteană, ucrainismele, de origine poloneză, maghiară, neogreacă, din alte limbi, cuvinte create pe teren românesc. Listele acestea pot fi completate de numeroase antroponime, toponime, care pun probleme diferite de evoluție.

Influența slavă s-a manifestat puternic în această perioadă și cunoaște două straturi: unul este cel al influenței populare, directe, celălalt s-ar putea numi cult, căci privește împrumuturile pe cale scrisă, în domeniile ecleziastic și al cancelariei domnești. Între cele două straturi nu se poate face totdeauna delimitări riguroase; pisarii erau frecvent slavi, de aceea, în ciuda relativei unități a limbii slavone, deosebiri apar în funcție de originea celui ce scria, bulgar, sârb³⁸. Nu ne propunem să detaliem, de aceea vom încadra la un loc împrumuturile slavone cu cel bulgărești și sârbești, trecând peste ușoarele deosebiri de la o regiune la alta din sudul României.

Sferele semantice puse pe seama influenței slave fac referire la:

- **organizarea feudală**, cu termeni în circulație, în opinia lui Gh. Ivănescu, după secolul al VIII-lea³⁹: *boier*, *slugă*, *rând*, *slujbă*, *cinste*, *sfat*, *sfetnic*, *norod*, *voinic* („oștean, militar”), *ceată* („unitate militară”), *sabie*, *suliță*, *steag*, *trâmbiță*, *strajă*, *bogat*, *sărac*, *gol* („sărac, nevoiaș”), *năpastă*, *pacoste*, *nevoie*, *ponos*, *gonesc*, *izgonesc*, *dar* („cadou făcut boierului”), *mită* („plată, dar”), *vrajbă* („dușmănie”), *muncă*, *treabă*, *trudă*, *odihnă*, *spor*, *grabă*, *destoinic*, *zăbavă*, *isprăvesc*, *sfârșesc*, *pan* („titlu dat odinioară marilor boieri”, în Moldova), *clucer*, *diac* („copist”), *grămătic* („scriitor, diac”), *grobnic* („funcționar însărcinat cu încasarea dărilor”), *staroste* („guvernator al unei cetăți”), *vataman* ș.a.

³⁶ Vezi G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 51.

³⁸ Influența ucraineană are o factură aparte, de aceea ne vom ocupa de ea separat.

³⁹ A se vedea și Anexa 3, ce cuprinde un document în care se regăsesc ranguri boierești azi dispărute.

- **justiție:** *obidă* („nedreptate”), *vinovat*, *pagubă*, *zălog*, *caznă*, *a ispăși*.
- **evenimente ce caracterizează contextul istorico-social:** *răscoală*, *răzmeriță*, *zaveră*, *război*, *izbândă*, *năvălesc*, *primejdie*, *pribeag*, *vrednic* („care produce pagubă sau o rană altuia”).
- **religie**, mulți dintre ei fiind preluați din limba greacă: *Iisus Hristos*, *Ierusalim*, *rai*, *iad*, *a se căi*, *a se pocăi*, *arhimandrit*, *arhanghel*, *duhovnic*, *egumen*, *maslu*, *liturghie*, *chilie*, *colindă*, *colivă*, *(a)nafură*, *pomană*, *călugăr*, *popă*, *post*, *praznic*, *pravilă*, *potir*, *schit*, *sfânt*, *stareț*, *strană*, *taină*, *troiță*, *jertfă*, *clopot*, *Rusalii*, *duh*, *sfeșnic*, *metanie*, *apostol*, *aghiazmă*, *amin*, *milostiv*, *colac*, *ispită*, *ispitesc*, *greși*, *busuioc*, *diavol*, *dascăl*, *diacon*, *heruvim*, *serafim*, *mir*, *icoană*, *vlădică*, *mitropolit*, *patriarh* ș.a.

Influența greacă (bizantină)

Pentru perioada în discuție, majoritatea împrumuturilor din greacă se explică prin extinderea Imperiului bizantin, în secolul al XI-lea, până la Dunăre, dar „ea s-a infiltrat prin părțile noastre prin slavi până în secolul al X-lea și ne-a atins direct în veacurile X-XII, apoi parțial în secolele XIII-XIV”⁴⁰.

Specific acestei influențe, pentru perioada de care ne ocupăm, este împrumutul termenilor grecești prin slavonă, bine reprezentați din punct de vedere cantitativ, cea mai important domeniu fiind **religia**: *afurisi*, *panaghie*, *chimitir* („cimitir”), *clir* („cler”), *episcop*, *hirotonisi*, *liturghie*, *evlavie*, *zugrav*, *har*, *metanie*, *mineiu*, *mir*, *mănăstire*, *tămânie*, *chiralesa* „procesiune religioasă” (în Crișana și în Maramureș). și *chiraleisa* (Moldova de nord) ș.a.

Alți termeni fac referire la:

- **actul scrierii**, pătrunși, după Ivănescu, prin contactul cu cancelaria greacă și scrisul din mănăstiri: *călimară* (mold. *Călămară*), *condei*, *hârtie*.
- **universul casnic**: *cărămidă*, *temei*, *cămin*, *livade* și *livadă*, *omidă*, *lăstar*, *clondir*, *cupă*, *scafă* („cupă, blid de lemn”), *strachină*, *tigaie*, *cadă*, *dărmon* („ciur mai mare”), *prosop* ș.a.
- **vestimentație**: *buzunar* (bănățeanul *pozunari*, oltenescul *pozunar*), *calțavetă* („jartieră”), *mătasă* și *mătase*, *mărgăritar*, *sovon* (în Ardeal și Oltenia) („eșarfă”) etc.
- **îngrijirea feței**: *mutră*, *mustiacă* („mustață”, în Crișana)
- **magie, credințe și supersiții**: *ursi*, macedor. *scorpie* (zodie), *salamandră*.
- **medicină** *molimă*, *molipsi*, *oftică* *țâfnă*.

⁴⁰ H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române*, București, 1966, p. 188.

- **plante și animale:** *dafin, chiparos, platan, crin, lămâie, stafidă piper, camfură, orez, mărar, pălămidă, spanac.*

Influența maghiară

Mărturii ale contactului româno-maghiar au fost consemnate începând cu secolul al X-lea, dar a continuat, în etape, și în secolele următoare, o dată cu pătrunderea maghiarilor în Transilvania, iar ulterior și în Moldova, unde se semnalează prezența unor grupuri compacte de catolici, majoritatea maghiari, cunoscuți sub numele de ceangăi. În județele Vrancea, Bacău, Neamț există astăzi numeroase toponime de origine maghiară. Această prezență i-a făcut pe unguri să reclame apartenența acestui teritoriu la ungurime, iar pe Nicolae Iorga să vorbească despre colțul unguresc al Moldovei.

Despre o influență maghiară în limba română se poate vorbi însă mai târziu, fără a se putea stabili cu exactitate momentul când a început. După Ovid Densusianu (ILR, I, 370), despre o influență maghiară asupra lexicului românesc se poate vorbi începând cu secolul al X-lea, dar Al. Rosetti (ILR, 1968, p. 418) crede că această influență nu se putea manifesta înainte de sec. al XI-lea – al XII-lea. După Fl. Dimitrescu, interferența dintre cele două limbi ar data din secolul al XIV-lea, fapt care poate fi urmărit prin atestarea următorilor termeni: *hotar* (1392), *meșter* (1407), *nemeș* (1404), *majă* (1413), *vamă* (1415), *oraș* (1418), *dijmă* (1430)⁴¹. Cum e și firesc, multe dintre cuvintele de origine maghiară circulă numai în Transilvania, unde influența a fost cea mai puternică.

Dintre domeniile care s-au îmbogățit cu termeni din maghiară reținem:

- Termeni referitori la **organizarea socială**: *neam, bir, iobag, dijmă, megieș*;
- **agricultură**: *belșug, dudău, guz, hârciog, hădărag, holdă, hotar, mohor, rât* „șes de-a lungul unei ape curgătoare, pe care crește iarbă pentru cosit sau pentru pășunat”, *fânaț* „locul unde a fost în trecut fânaț”, *tăpșan, labă, mai* „ficat”, *talpă, zgău, ciurdă, sălaș*.
- **organizare militară** (război și răscoale): *a birui, a se burzului, a bântui, a celui, a cetlui, harță*;
- **comerț și viața orășenească**: *oraș, aldămaș, bâlci, a cheltui, dărăb, hârdău, lanț, lipie, gazdă, majă, marhă* („vite, marfă”), *birău, dijmă, hotar, iliș, megiaș, pârgar, sălaș, șoltuz, tâlhar, ban, chelciug, cheltui, ducat*.
- **meserii și produsele lor**: *a alcătui, baie* („mină”), *bardă, bocanc, gealău, ilău, lacăt, lăcătuș, meșter, meșteșug, resteu, fedeleş, giulgiu, ham, oloi, pahar, tărbăoanță, zăbală*.
- **vânătoare și pescuit**: *helge, șoim, a hăitui, (h)eleșteu, șalău*.

⁴¹ Florica Dimitrescu, *op. cit.*, p. 100.

- **înmormântare:** *sicriu, țințirim*.
- **relații între oameni:** *a făgădui, a îngădui, a sudui, a tăgădui, a se bizui, samă* („socoteală”), *chezaș, tâlhar, a pecetlui, chilin* („separat”).
- **medicină populară:** *beteag, beteșug, a tămădui*.
- **stări și acte sufletești și trupești:** *chin, a bâigui, a bănuî, a chibzui, gând, a (se) sârgui, a ului, a bizui* („a încredința ceva cuiva, a lăsa ceva în grija cuiva”).
- **locuința:** *locaș, a lăcui* („a locui”), *feredeu* („baie”), *căldare, sobă* („cameră, odaie”).
- **particularități fizice și sufletești:** *bolând, chipeș, gingaș, hition* („slab”), *urias*.
- **alte realități:** *a (se)mistui* („a dispărea”), *a hălădui* („a fi fugar, a scăpa cu viață, a trăi liniștit, fără primejdii”), *chip, făgădău, hoit, arpăcaș, dulman, hang, goz, ogaș, șirag, pildă, bănuî, belșug, făgădui*.

Fl. Dimitrescu menționează și împrumuturi regionale, prezente în diferite colțuri ale Transilvaniei⁴²: *astăluș* „tâmplar” *badog* „bidon”, *bolund* „nebun”, *boldă* „prăvălie”, *căbat* „palton”, *feleli* „a răspunde”, *inaș* „ucenic”, *leveșe* „supă”, *palincă* „țuică”, *șurlui* „a freca”, *bumb* „nasture”, *corhaz* „spital”, *fotoghin* „petrol” ș.a.

Dintre sufixele de proveniență maghiară productive în limba română sunt de reținut: *-șug* (*beteșug, meșteșug, vicleșug*), *-ișag* (*furțișag, rămășag*), *-ău* (*făgădău, sabău, mâncău, nătărău*), *-aș* (*ceteraș, sălaș, secheraș*), *-eș* (*chipeș, trupeș*) ș.a. Productivitatea acestor sufixe este destul de crescută; formează derivate nu numai de la cuvinte maghiare, ci și de la cuvinte românești sau de altă origine: *mâncău, spovădău*.

Influența germană s-a manifestat asupra limbii române în epoca feudală, prin intermediul coloniștilor sași veniți în Transilvania, în secolele al XI-lea – al XII-lea. Termenii pătrunși în limba română se caracterizează prin anumite particularități, dintre care cea mai cunoscută este transpunerea prin *j* pentru *z*: *joagăr, jimblă, majă* („măsură de peste 100 kg.”), *jeț, glajă* („sticlă”).

Cuvintele împrumutate din limba germană fac referire la:

- **administrarea orașelor:** *pârgar* („unul dintre administratorii orașelor săsești”);
- **construcții medievale:** *turn, șanț*;
- **prelucrarea lemnului:** *joagăr* (prezent în Oltenia, Muntenia, Dobrogea), *buștean, șin(d)rilă* (Muntenia, Oltenia, Banat și parțial în Ardeal), *șiță* (sudul Ardealului, Oltenia și Muntenia), *leaț* (Ardeal și Moldova), *laț, lanț, roabă* (Moldova de sud, Muntenia și părți din Ardeal);

⁴² Fl. Dimitrescu, *op. cit.*, p. 101-102.

- **creșterea vitelor:** *șopru* (Ardeal, Maramureș, Banat, Oltenia și Muntenia de vest), *șură* (Moldova, Bucovina, Maramureș, Ardealul central, Crișana și Banat), *stroh*;
- **agricultură și pomicultură:** *perj*, *ciuhă* („sperietoare așezată în lan, pentru îndepărtarea păsărilor”);
- **alte domenii:** *struț* („bucet de flori”), *ștreang*.

Influența turcă s-a manifestat, de prin secolul al X-lea și a continuat în secolele următoare (al XIII-lea, al XIV-lea), prin intermediul mai multor populații de neam turcesc (pecenegi, cumani, tătari). Această etapă este cunoscută sub numele de influență turcească veche. Al doilea strat a fost reprezentat de cuvintele pătrunse prin turcii osmanlâi.

Urme ale influenței turcești din prima etapă se găsesc în toponimie: *Peceneaga*, *Caracal*, *Coman(a)*, *Comănești*, *Teleorman*.

Dintre termenii pătruși din limba turcă, amintim: *beci*, *buzdugan*, *butuc*, *bălăban* „un fel de șoim”, *dușman*, *cioban*, *medean*, *toi*, *scrum*.

Influența ucraineană a început să se manifeste în secolul al XI-lea și a continuat în secolele următoare, în aria nordică a limbii române. Dacă pentru aria sudică este uneori dificil de stabilit granițe între împrumuturile vechi slave, pe de o parte, și cele bulgărești și sârbo-croate, pe de altă parte, în cazul împrumuturilor ucrainene lucrurile sunt mai lesne de rezolvat în cele mai multe cazuri. Am vorbit altundeva (vezi 3.4.4.) despre evoluțiile fonetice atestate de împrumuturile slave vechi și cele slave orientale: pe de o parte pe de o parte *Vrancea*, *Grădiște*, *Slănic*, pe de alta *Voroneț*, *Horodiște*, *Soloneț*, cărora în slava veche le corespundea același cuvânt. Nicolai Grămadă a făcut inventarul tuturor toponimelor din Bucovina⁴², de la primele lor atestări, multe dintre acestea având origine ucraineană. Iată câteva nume de sate atestate în secolul al XV-lea: *Bădeuți*, *Bolcăuți*, *Cernauca*, *Cupca Horodiște*, *Horodnic*, *Putna*, *Voroneț* etc. Ar fi însă o greșală să considerăm că toate toponimele ucrainene presupun și prezența ucrainenilor în locurile respective, chiar dacă, în principiu, este adevărat că locurile au fost botezate de locuitorii acelor spații. Trebuie să se țină seama de situația specială a Moldovei, unde actele oficiale se întocmeau în limba slavă, iar numele de locuri erau adesea traduse în limba de redactare a textului, dacă sensul era transparent, sau erau derivate de la nume de persoane. În 1431 este atestat satul *Tominți*, iar trei secole mai târziu satul era doar o seliște, *Tomești* sau *Suceveni*. Sufixe ucrainene *-inți* și *-ouți* (*-euți*) aveau aceeași semnificație cu sufixul românesc *-ești*,

⁴² Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, vol. I, II, Ediție îngrijită, studiu introductiv, bibliografie, note și indice de Ion Popescu-Sireteanu, Editura Anima, 1996.

relație ușor de stabilit de cunoscătorii ambelor limbi. Situația se va repeta în secolul al XVIII-lea la întocmirea situației cadastrale a Bucovinei: numeroase toponime românești vor fi traduse în ucraineană⁴³.

De la populația ucraineană au pătruns în limba română, de-a lungul timpului, fără să avem posibilitatea precizării perioadei, numeroși termeni referitori la:

- **organizarea gentilică și feudală:** *cneaz* („jude”), *vataman* („jude”), *holoată* („gloată”);
- **gospodărie:** *horn*, *hrubă*, *zaplaz*, *droagă*, *droșcă*, *hlubă* („hulubă”), *lobdă*, *clit*, (*h*)*odobaie* („trunchi scobit, în care se opăresc rufe”);
- **univers casnic:** *coropcă* („cutie, ladă”), *corciovă*, *balie*, *balercă*, *prostire*, *retevei*, *brai* („maiul cu care se îndeasă brânza în puțină”), *ozor* (*uzor*) („model de țesătură în patru ițe, cu romburi”), *uruioc* („capătul de la urzeală rămas după încheierea țesutului”);
- **agricultură:** *boroană*, *prepeleac*, *tăvală-tăvăluc*, *hreapcă* („crivea, greblă mică adăugată coasei pentru cosit grâul”), *năvoloacă*, *hat*, *siliște*, *movilă*, *hluj*, *hlei*, *hoaspă*, *corci* („tufă, tufiș”), *coclauri*, *toloacă* („imaș”);
- **cereale:** *hrișcă*, *sărjoacă*;
- **creșterea vitelor:** *buhai*, *naleapcă* („vacă la primul făt, înainte de doi ani”), *curduc* („un fel de bubă sub limba vitelor cornute”);
- **păsări și animale:** *hulub*, *enot* („un fel de pisică sălbatică”);
- **alimentația:** *bujeniță* „carne de porc pregătită cu ceapă și oțet”, *borș*, *cârmoj* („coajă de pâine sau de mămligă”), *crihan* („codru, bucată de pâine sau de mămligă”), *hălușcă*, *huște* sau *huce*, *holercă*, *chișleag*;
- **plante cultivate și sălbatice:** *barboi*, *hrib*, *râșcov*, *voronic* („unguraș”), *șovar*, *smorodin* („pomușoară”), *rostopaste* și *rostopască*, *crușei* (*crușin*), *corobatică* (*corovatic*), *hurlup*, *zăvăcust*;
- **croitorie și cizmărie:** *leancă*, *ciobătă*;
- **meserii:** *stoler*, *droșcar*, *drogar*;
- **pescuit:** *voloc*, *setcă* („plasă pentru prins pește”), *hodorob* și *hodoroabă* („coșarcă fără fund”), *vintir* („unealtă de pescuit în formă de sac alungit”), *chișcar* („țipar”), *caracatiță*;
- **jocuri:** *oină*, *polcă*;

⁴³ Vezi Gheorghe C. Moldoveanu, *Bucovina, onomastică și istorie*, Editura Academiei Române, București, 2005.

Situația prezentată aici nu este singulară. Același proces s-a petrecut în Transilvania, atât cu numele de locuri, cât și cu numele de persoane (Vezi Viorica Goicu, *Nume de persoane în Țara Zarandului*, Editura Amphora, Timișoara, 1996).

- **muzică:** *scripcă, cobză*;
- **boli:** *cori* („pojar, rujeolă”), *crușeală, curduc, jabă* („jigăraie”), *jigodie* („boală a câinilor”);
- **însușiri ale omului sau ale animalelor:** *cepeleag, hămesit, burlac, vajnic, medelean* („robust”), *melian* („om înalt și robust”), *malercă* („femeie grasă”), *bahniță* („femeie urâtă și murdară”);
- **alte domenii:** *gălăgie, corobană* „scorbură”), *copcă* „gaură în gheața de pe râu sau de pe lac”), *hojma* („mereu”), *lip* („murdărie pe cap”), *a toropi, a tologi, a prerecoi* („a contrazice”), *a moronci* („a chinui”), *a îngurzi* „a încreți”), *a se zborși, a se bâlhi, a se buhăi, bortă*.



Test de autoevaluare

1. Descrieți, pe scurt, trăsăturile lexicului din această perioadă.
2. Care au fost cele mai importante influențe suferite de lexic în această perioadă?
3. Menționați câteva cuvinte care au pătruns în lexicul românesc în urma influențelor suferite de limba română în această perioadă.



Bibliografie

- Armbruster A., *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a, București, 1993
- Arvinte, V., *Român, Românesc, România. Studiu filologic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983
- Capidan, Theodor, *Romanitatea balcanică*, București, 1936
- Caragiu Marioțeanu, Matilda; Giosu, Ștefan; Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana; Todoran, Romulus, *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977
- Cătănescu, Maria, *Limba română. Origini și dezvoltare. Studiu, antologie de texte românești vechi, explicații, glosar și bibliografie*, Editura Humanitas, București, 1996
- Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editura Saeculum I. O., București, 2002
- Coșeriu, Eugen, *Limba română în fața Occidentului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994
- Coșeriu, Eugen, *Lingvistica istorică și istoria limbilor*, în „Forum”, 1993, nr. 11-12
- Demeter Peyfuss, Max, *Chestiunea aromânească*, Editura Enciclopedică, București, 1994
- Fischer, Ion, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985
- Frâncu, C., *Geneza limbii și a poporului român*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 1999
- Georgiev, Vl., *Lingvistica balcanică și limba română*, București, 1938
- Goicu, Simona, *Termeni creștini în onomastica românească*, Editura Anphora, Timișoara, 1999
- Goicu, Viorica, *Nume de persoane în Țara Zarandului*, Editura Amphora, Timișoara, 1996
- Grigorovitza, Em., *Studii germaniste. Dialectul așa-numit săsesc al germanilor din Transilvania și elementele române cuprinse în el*, București, 1900
- Hasdeu, B.P., *Din istoria limbii române*, București, 1883
- Iordan, Iorgu, *Istoria limbii române (pe înțelesul tuturor)*, București, 1983
- Macrea, Dimitrie, *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988
- Macrea, Dimitrie, *Compoziția istorică și tendințele actuale de dezvoltare ale vocabularului românesc*, în CL, 1960, nr. 1 – 2
- Martinet, André, *Elemente de lingvistică generală*, București, 1970
- Marioțeanu, Matilda Caragiu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, Editura Academiei, București, 1968
- Marioțeanu, Matilda Caragiu, Giosu, Ștefan, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana Todoran, Romulus, *Dialectologie română*, EDP, București, 1977

- Mihăescu, H., *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, Editura Academiei Române, București, 1960
- Mihăescu, H., *Influența greacă asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, 1966
- Mihăilă, Gheorghe, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul secolului X – începutul secolului XVI)*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974
- Mândrescu, Simeon, *Elemente ungurești în limba română*, București, 1892
- Moldoveanu, Gheorghe C., *Crîmpeie de limba română*, Editura Bucovina viitoare, Suceava, 1999
- Moldoveanu, Gheorghe C., *Istoria limbii române. Partea I, Latina*, Editura Universității Suceava, 2001
- Moldoveanu, Gheorghe C., *Bucovina, onomastică și istorie*, Editura Academiei Române, București, 2005.
- Niculescu, Alexandru, *Originile romanității românești. Prolegomene la o istorie a limbii române*, București, 1980
- Panaiteanu, P. Petru, *Introducere în istoria culturii românești*, Editura Științifică, București, 1969
- Pârvan, Vasile, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1974
- Pătruț, Ion, *Studii de limbă română și de slavistică*, Cluj, 1974
- Philippide Alexandru, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894
- Philippide, Alexandru, *Istoria limbii române*, Editura Polirom, 2011
- Pușcariu, Sextil, *Limba română, vol. I: Privire generală*, București, Fundația pentru literatură și artă «Regele Carol II», 1940
- Reguș, Aspazia, Reguș, Corneliu, *În vechi acte istorice (sec. XIV-XVI)*, Editura Mustang, București, 1999
- Rosetti, Al. *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978
- Rusu, I.I., *Limba traco-dacilor*, ediția a II-a, Editura Științifică, București, 1967
- Rusu, I.I., *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romană*, București, Editura Academiei, 1981
- Sala, Marius, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, Editura Academiei, București, 1967
- Sala, Marius, *De la latină la română*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998
- Spinei, V., *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X – XIII*, Editura Junimea, Iași, 1985

Stati, Sorin, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Schytia Minor*, Editura Academiei, București, 1961

Tomescu, Domnița, *Numele de persoană la români. Perspectivă istorică*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001

Vraciu, Ariton, *Limba daco-geților*, Timișoara, 1961